

כנייה 1

דואר 20 אר אל אר

ספר איש -

הצמחה שבפני -

39 ע

הפרק הזה מוקדש לחברי קיבוץ ברור חיל על דורותיהם,
שבחיים מימשו את ההווה של התנועה והצמיחו בנגב יישוב
חי וגבול.

דב צמיר

הצמתים שבדרך

דב צמיר

ברור חיל, שבת 05 ספטמבר 2009

במהלך כתיבת הפרק נעזרתי מתבונתם, חוכמתם וניסיונם, של חבריי ויקיריי, בעז כץ, אברהם {טיטו} מילגרם, שלומי קוטלר ולאה צמיר. אני חייב להם תודה מקרב לב.

מבוא

הזיכרון האנושי, הכלי המופלא שבתהליכים אסוציאטיביים, מעביר אותנו משכבותיו העכשוויים לכאלה עמוקות יותר, נראות לנו כעט כזמן הקדום האישי של קיומנו.

חדירה לעבר הזיכרון הקולקטיבי, המשותף, יחד עם זאת, אילו נמצא ארכיון, ניתן היה לעמת נושאים, שמות ותאריכים ולו על-מנת להעמיד את הזיכרון, רב התחבולות במבחן. אני זוכר, פגישות ודיונים שראיתי בהם כצמתי דרכים, ובפרספקטיבה של הזמן שחלף, הספיקות וההתלבטויות מחייבים דיונים מחודשים. איני ממליץ להסתכל על העבר בעיניים של היום, החוכמה האנושית לא תרמה לנו אז את הכלים להסתכל על העתיד, כמו שאינני מציע להסתכל על הווה עם התפיסות שלנו דאז.

חיינו כדור הראשון שעמד מול גודל האסון, ראינו כחובתנו לעזור להציל את שארית הפליטה, שרק בפלסטינה דאז אפשר היה לעשות זאת, והתמודדנו עם ראשית התקומה של העם, כלי לדעת מראש את גודל המעשה וגם את מחיר הקורבן. לא ידענו מי יהיו השותפים העתידיים לבניית הארץ, ומעטים חזו שנעמוד מול שכננו במלחמת התשה רב-דורית.

עם גמר המלחמה העולם השנייה, כשהגיעו הידיעות הראשונות על השואה באירופה, מצאתי את עצמי נתון בתהליך בלתי מודע ומעמיק של התכוללות, בחברה וכתרבות הברזילאית. ההבנה של הסתירה המהותית בין שני המצבים הרוחניים הפילה אותי למשבר רוחני ונפשי עמוק, שהניע בתוכי תהליך של חיפוש אל תוך תוכה של הנפש, והניע חיפושים אינטלקטואליים, לא רק במקורות של השורשים המשפחתיים, אלא גם בניסיון להבין את המהות של יהדותי, מהותה של השואה וגורמיה, ולאן מובילות דרכיה של היהדות אחרי אירוע בעל אופי טראומתי.

לא למדתי בבית ספר יהודי בפולין, רק כשנה ב"חדר", ניסיון שטחי קצר של לימודים של אידיש בברזיל, שכשל.

הלימוד אינטנסיבי של פורטוגלית, המוזן ברצון להשתחרר במהרה מן הדמות הנלעגת של ילד מהגר, עלה בשכיחה של האידיש של ה"חדר" והפולנית.

מדריך רוחני לא היה בנמצא, וספק אם הייתי מוכן לו במצבי הרוחני והאינטלקטואלי דאז.

בקהילה יהודית לא גדולה כסן פאולו, לא הייתה בנמצא ספרייה על הנושאים שהעסיקו אותי, בשפות שידעתי לקרא אז. בחיפוש האלה ובתחושה פנימית שדרכי ועתידי דורשים תשובות ראויות, התחלתי במסע, בלי שיהיה לי מושג על אורך הזמן ולאן זה יוביל אותי בסוף הדרך. מכשול מוסרי קשה על חירות החיפוש, הייתה דרישתו של אבי, שאלמד רפואה, ונכונותו להמשיך ולשאת במעמסה הכספית הכבדה שאמורה להכביד על עול המשפחה. חודשים רבים החלפתי אותו בעבודתו כאשר חלה, ויכולתי להעריך את גודל הקורבן שהוא מוכן להקריב. חוסר ודאות עמדו לעיני כשיצאתי לדרך, וסימני שאלה הובילו אותה.

מקורות המשפחה בפולין

משפחתנו מקורה בפולין, והתפרסה על מחוז לובלין כולו. אני נולדתי בחלם (Chełm), בשנת 1927 בביתו של סבי, זאב גולדמן, אב אימי. בהיותי בן שנתיים נסע אבי לברזיל לחפש פרנסה, אמני ואני המשכנו להיות עם סבא עד מותו ב 1933, ואז נסענו אל אבי לברזיל. אחות אמי הייתה גרה בלובלין ואחיה בחווה מרווחת בקרבת זאמושץ' (Zamość). סבי אהרון צימרינג, אב אבי, חי עם משפחתו הגדולה בשטעטל בפיאסק (Piaski).

הייתי מגיע לביקורים תכופים אצל הקרובים, פעם או פעמיים בשנה בבית הדודים ובחגים הגדולים בבית הסבא אהרון. המשפחה של דודתי, אחות אימי, חיה בלובלין כמשפחה מבוססת. בביתם ביליתי חופשות קצרות, ומאחר ולא היו להם ילדים היה קשה להעסיק אותי. בביתו של אח אימי, בחווה באזור זאמושץ', ביליתי חופשות רבות עם בני הדודים שהיו מעט מבוגרים ממני, בקיץ ובחורף.

אנו גרנו בדוחק, הדירה שלנו בחלם הייתה חלק מבית גדול, שחדריו נחלקו והיו מושכרים למשפחות רבות קשיי יום. אנהנו הצטופפנו בשניים והצי חדרים עמוסים ברהיטים משובחים, שהשתייכו לעידן אחר, לימים בהם סבי היה איש עמיד, בעל אדמות וחוכר גדול של יערות. כאשר הסתיימה המלחמה, בעקבות הפלישה הבולשביקית וקמה פולין העצמאית, רוב רכושו נשאר הרחק מעבר לנהר בוג, באזורים של פאוקראינה (בלרוס של היום). אחרי שחולקו כל הנדוניות, לסבא נותר הבית הגדול, שכאמור, חולק לחדרים או לדירות קטנות להשכרה, שמהם ומעוד מכמה נכסים שנותרו לו בחלם, חיינו שלושתנו. סבא התהלך כאיש דתי מודרני. חבש כיפה שחורה, לבש קפוטה קצרה, נהג להתפלל בבית ולא הלך לבית הכנסת. מאוחר יותר נודע לי, שלפני המשבר שגרם לו לאבד את כל נכסיו, נהג סבא ללכת לבית הכנסת, לו הוא תרם בנדיבות, המשבר שינה את חייו, מאחר ולא יכול לתרום יותר חדל להתפלל בבית הכנסת. לא הייתי בגיל להבין את ההשלכות של המצב אבל חשתי אותן בביקורים המשפחתיים. בבית אכלנו כשר, והוא דאג שאלמד בחדר כשהתחלתי ללמוד בבית ספר הפולני.

משפחת אבי חייה בפיאסקי. סבי אהרון צימרינג, סבתי אסתר, ארבעה דודות צעירות ודוד שהיה חלוץ בתנועת בית"ר שעלה לארץ והתיישב בחיפה. סבי התפרנס ממסחר שקיים עם איכרי הסביבה והמשפחה חייה בצניעות. אליהם נהגתי לבוא בחגים הגדולים, ראש השנה ויום כיפור, פסח ושבעות.

כבית שהיו הרבה בנות צעירות היה מלא חיים. הייתי מתקבל בשמחה ונשמע באידיש עסיסית "לער קליינער שייגיץ איז שוין געקומען".¹ היה לי ברור מדוע אני "הגוי הקטן": סבא צימרינג ניהל בית דתי-

חרדי, ושם נחשבתי לשייגיץ מאחר ולא ידעתי את התפילות ואת רוב המנהגים הנהוגים בחגים סבי אהרון היה חסיד מובהק של הרב טוורסקי מטריסק, היום באוקראינה וסבי למרות הקשיים, נהג לבלות בחצר רבו. כל הכרעה חשובה במשפחה הייתה מתקבלת בהתייעצות עם הרב, כמו נסיעת אבי לברזיל או עלייתו של דודי ארצה, כמו כן ביקשו את עצתו לרוב הבעיות שהטרידו את המשפחה. בגנוז של אבי, מצאתי שהטריסקער רב, היה מעורב ביחסי שתי המשפחות, גולדמן וצימרינג, בפתרון בעיות שהתעוררו בסדרי נשואים.

. המשבר שחוה סבי הכביד על קיום המשפחה החדשה. המשבר יצר מציאות משפחתית מורכבת. מאז, חדלו שתי המשפחות מלהיפגש ואני, בביקורים שערכתי בחגי ישראל, הייתי הקשר היחיד שקישר בין שני חלקי משפחתי.

בין המשפחה בלובלין, בזאמושץ' ובקלם, משפחות עירוניות מובהקות, לבין המשפחה הכפרית בפיאסק השטעטל, בין שני סוגי הילדות היא, נוצרה אצלי תודעה של ניגוד ושוני.

. אבל החיים הממשיים חייתי עם הסבא זאב גולדמן. הוא היה הדמות המרכזית בחיי. הוא היה סבא, אבא ואמה, - שהייתה חולה כל חייה ולא הבריאה עד ליום פטירתה- הוא לימד אותי לקרא ולכתוב אידיש ופולנית. בילינו שעות רבות ביחד, הוא ענה על שאלותי האינסופיות שנהיו חלק מן המטען שנשאתי כל חיי. הסבא היה בכל מקום, בקימה בבוקר, בהשכבה בלילה, בהליכה לבית הספר, בהליכה לחדר ובטיולים של הימים ההם. בראייה לאחור, התקופה של סבא נראית כתקופה שלווה, הרמונית, של חיים נוחים במשפחה, הכול נעשה בנועם. שום דבר לא חסר בעולמה המצומצם של משפחה קטנה בת שלושה אנשים, שניים פעילים, אחת פחות, והמצוקה הכלכלית בה חינו לא נזכרה לעולם, משום שלא הייתה מורגשת אלא בהשוואה ליתר המשפחה של סבי.

כשנפתר סבי ב 1933, לא נתנו לי לראותו ולהיפרד ממנו, גם לא ללוות אותו לבית הקברות. לשם הלכתי לבד, ישבתי והתאבלתי מרות, לא ידעתי עד כמה הוא ילווה את חיי, ויהיה לי מזור בשעות רבות של מצוקה

בתחילת 1934 קבלנו את הכרטיסים והפלגנו לברזיל. הנסיעה בים הגדול שעליו ידעתי רק מסיפורים, הקלה עלי את המעבר. באוניה, עמוסה באנשים מבוגרים, עיפים ורוויי מצוקות הפליטות. השתי בודד וחופשי. באוויר של הים המזוק את הנפש זכרתי את תקופת החיים שחייתי עד כה. ממנה ^{ההדקף} הדקף הדמות של סבי, רק אותה שמרתי בליבי, בקרבתו החמה, בסבלנותו ובהוכמתו. ורק היא נתנה לתקופה את צדקת קיומה

בפולין חייתי עד גיל שבע בין מבוגרים. לא היה לי חיי ילדות, לא חברים, לא צעצועים וגם לא ספרים. המצב הזה השאיר לי שעות רבות של בדידות, שאפיין את חיי המוקדמים, והטביע את אופיי כבוגר. במשפחה מאד מצומצמת, על בעיותיה, לא השרישו בי סדר, משמעת ונהגים קבועים שיכלו לעמוד מול

¹ הגוי הקטן הגיעתי.

החפים של אישיות סוערת. בגילי הצעיר, מציאות החיים בחלם לא אפשרה לי חיים יהודיים פעילים, לא בבית ולא בבית ספר יהודי או בבית כנסת. יצאתי מפולין עם התרשמויות של ילד מנוכר ללא חוויה יהודית אמיתי

. לא חוויתי בית יהודי מסודר, בית כנסת על תפילותיו ומנהגיו ובית ספר יהודי באידיש או בעברית, כל זה היה בעוכרי כאשר נחשפתי לזרם הסוחר והמבולל של התרבות הנוצרית עם הגעתי לברזיל.

בבית שמעתי אידיש. פולנית דיברתי בשנים המעטות שהלכתי לבית הספר ורוסית הייתה שפה שדיברו המבוגרים כאשר לא רצו שאבין אותם, כך שלא יכולתי להרגיש אף אחד מהן כשפת אם. , לא ידעתי אותן על בוריה כך שתכין אותי לקלות את השפה הפורטוגלית באופן מסודר ותקני. שפה זאת למדתי בחטף, בדחף וכאמצעי העיקרי על-מנת להשתלב בסביבה החדשה. הקשיים שהקשו עלי לשלוט על שפה אחת על בוריה היקשו עלי גם בבואי להפנים את העברית בצורה סדירה, ולהשיג בעומק את רוחה של השפה. תחילת המסע שלי לחיפוש דרכי החלה בהתבוננות הרטרופקטיבית על פולין היהודית, כאילו שכזאת היא הייתה. עם הידיעות הראשונות על השואה לא יכולתי לחשוב על אירופה ללא יהודים, הרי לא יכולתי להשוב על פולין בלעדיהם.

הקריאה שהופנתה כלפי בחביבות בבית סבה צימרינג "גוי קטן" "שייגץ" עמדה בסתירה ליהס [שלי לכנסיה. כל פעם שהתקרבותי אליה עברתי לצד השני של הרחוב. בחלם, עיר בעלת היסטוריה עתיקה, עשירה ומלאה באתוס פולני, נמצאו בה כנסיות לרוב. הדחף הזה, מול כנסיה ביטא חרדה בפני הסמל של האחר, גם אותו לא הכרתי למעשה בילדותי..

ברזיל, ההגירה הראשונה

רק כשירדנו ב Santos, הבנו שנחיה בבית לא יותר גדול מזה שחינו בפולין, בחכירה משנית, עם חדרים קטנים ועם עוד משפחה, זרה, צבעונית, ששפתה לא הבנתי אפילו ברמז. אבל הדברים החומריים לא הפיקו אותי, הרי חייתי עד כה במצוקה מעט שונה, דוחק כלכלי רק מעט שונה. השוני היה במפגש עם אבא, שלא היה לו, לא את הזמן ולא את הנפש של סבי. הקושי הגדול שעמד בפניי בברזיל היה הפגישה עם אבא, להבין ולקבל את מיקומו הנכון בהיררכיה המשפחתית, ובעיקר להבין ולהשלים שאופי החיים שהייתי רגיל אליהם עם סבא היה ייחודי. הוא לא יחזור עוד אלא בגעגועים ובחלומות.

גם בברזיל, התנהלו הדברים לפי אותו מודל, לא בית יהודי פעיל, לא בית כנסת, לא בית ספר יהודי, אבל הפעם לא כמו בפולין, נחשפתי כולי ורובי לחוויה הברזילאית, שהיא נוצרית במהותה, ומבוללת באופייה, השתדלתי להשתחרר מן הדימוי של המהגר. הייתי צריך ללמוד בדחיפות את שפת המקום, להשתלב בכיתה, למצוא חברים ולעבור ביעף את מכשול הזרות כדי להפוך לאדם נורמאלי, בעל זכויות של שווא בין שווים.

אבי היה לחוץ בזמן, היה מוכרח לחזור לעבודתו, כך שתוך ימים מעטים הביא אותי לבית הספר ומסר אותי למנהלו.

כאשר נשמע הצלצול, והתחילה ההפסקה הלך והמנהל והשאיר אותי במשטח גדול, מצאתי את עצמי עומד במרכז ומסביבי מסה של ילדים, שמסתכלים עלי ופורצים בגלי צחוק.. לא הייתי צריך להבין את שפתם כדי לקלוט שהם צוחקים עלי וממני. המצב שהביך ובייש אותי נמשך כנצה, עד שהגיע המנהל ואמר כמה מילים בטון שקט וסמכותי. הם ברחו אבל לא הצליחו להתאפק ולהפסיק את צחוקם ושמחתם. אז קלטתי בלי להבין את מצבי לאשורו, שאני נכנסתי לעידן ה *gringo*. אז התברר לי שצחקו על מכנסי ה"זלמן" שלי. הפעם הבאה הייתה כאשר פתחתי בפעם הראשונה את פי בכיתה כדי לבטא מילא בפורטוגלית, צחוקם של חברים לכיתה ושל המורה, נשמע בכל בית הספר, ומאז נהפכתי ל *gringo* התורן של בית הספר כולו.

הבנתי, אחרי מנה הגונה של סבל, שרק כאשר אדבר את שפתם כמוהם, אתגבר על בעיות בבית הספר. אבל מה שהסיק אותי באמת, היה מה לצפות מן האבא הזה. אימא לא הכינה אותי, היא בעצמה לא ידעה איזה בעל היא עומדת לפגוש. במפגש הראשון, הכרתי אותו לפי התמונות, כתבתי לו גלויות באידיש קלוקלת ובפולנית נכונה במשך יותר מארבע שנים, אבל זה לא לימד אותי לדעת איזה אדם הוא האבא שלי ואיך הוא יקבל אותי. הבנתי שהוא מן רוכל, שמוכר סחורות לצרכי הבית, בעיקר בשכונות העוני. נושא בעצמו את הסחורה, דופק בדלת - בעצם מוחה כף בפני הדלת, כמנהג המקום - ומציע את מרכולתו בהקפה, ומקבל את כספו בשעורים בהמשך החודשים הבאים, כלומר, "קליינטעלשיק", בשפת דוברי האידיש.

בשבילנו הוא היה הכול: מפרנס המשפחה, בעל הבית, ידע פורטוגלית, הכיר את המציאות ואילו אנחנו היינו מהגרים חדשים, ותלויים בעזרתו.

אמה לא העיזה לספר לו שהיא בקושי הסתדרה כבעלת בית, שהיא אישה חולה. אני כילד קטן נוכחתי לראות זאת בעצמי ולא ידעתי אם הוא מודע למצבה. הייתי חרד לכל המצב ולא פחות איך יתפתחו היחסים בינינו.

הכול היה פרי ניחוש ואינטואיציה, לקח לי זמן להבין שגם הוא לומד איך לפתח יחסים משפחתיים חדשים, אפנה ניסתה להיעשות בעלת בית, אבל מחלתה לא איחרה להפיל אותה למיטה ואבא לקח על עצמו תפקיד נוסף לכל החיים; ללמד את Maria, העוזרת, לנהל את הבית, לבשל אוכל כשר, לטפל בילדים קטנים, בינתיים נולדה אחותי הקטנה, יהודית.

אבא היה עסוק מעל הראש, אבל לזכותו עמדו תכונות מושרשות וחיוניות. הוא היה מסודר, דייקן ומאורגן. בנוסף, היה אסרטיבי ובעל אישיות דומיננטית.

אבא היה עמוס עד עייפה, לא היה לו זמן לחנך ותמיד התייחס אלי ברוגז על טעויותיי, על הבלגן בבגדי, בספרי בית הספר, בחלקי הלא מסודר בחדר המשותף עם Maria.

למדתי די מהר למצוא דרכים עקלקלות כדי להבטיח את חירותי. ניהלתי לבד את מאבק ההישרדות המרכזי שלי בבית הספר. תוך שנה למדתי פורטוגלית, שכחתי לגמרי את הפולנית וקלטתי את

† האידיש הנחוצה לקשר בבית. אבל ממאמץ עקר ומטיש היה להתחמק מלהתמודד עם ניגודי האופי שלי עם זה של אבי.

עם הזמן, טושטשו הזיכרונות של חיי בפולין. הם נשארו עמומים. בעוד שדמותו של סבא, שמלבד האהבה והחיבה שהעניק לנו, הזכיר לי את תחושת הגאווה שחש ממני.

היה קשה לראות את האימא בחולייה, אבל היו גם ימים טובים, טובים במובן זה שלא הייתה חולה. אין ספק שחלק מן הזיכרונות יש בהם לא מעט מאידיאליזציה, אבל כך הם היו נראים מול התקופה הראשונה כברזיל שנזכרת במתח וחרדה.

ארבעת שנות בית ספר העממי עברו בחטף. הן השאירו פירות יקרים כמו שליטה על השפה, התערות בחברת הנערים, הפנמת סובלנות, בעיקר סובלנות גזעית, שתלך ותעמיק כאשר אחליף את אבא בחוליו, ואכיר משפחות שחיו בתנאי עוני.

הכרתי כל גוויי השחור, המולאטו, הקאפוזו, השחור משחור, היפנים וכל גוויי הלבנים ומקורותיהם, האיטלקים, הספרדים, הפורטוגזים. יחסי כלפי הגרמנים היו שונים לעומת שער קבוצות אתניות. השוני שהתפתח בזמן מלחמת האזרחים בספרד ולאחר מכן עם השתלטות של היטלר על אירופה. אבא קרא עיתונות יומית, ועיתוני אידיש, היה מסביר לנו, על הקורה בעולם, וכך הקל עלי לנהל את הוויכוחים בבית הספר. עשיתי זאת במידה לא מפתלת של תוקפנות כדי להתגבר על הביישנות והחרדה שנתגלו בתהליכי ההתבגרות.

הגיעו בינתיים הדודים שאבא דאג להביא מפולין, אחותו ובני משפחתה, והם סיפרו על האווירה שקיימת בנוגע ליהודים. לא קלטתי אז את עומק התמונה, אבל הטון העצוב והחמור שבה השיחה התנהלה ויצרה בבית הטביע מצב רוח קודר. הם דיברו על סבא וסבתא צימרינג מפיאסק, ועל הדודות אותן זכרתי בחיבה.

יחד איתם הגיעו בת-דודה ובן-דוד, שניהם בגילי, עזרתי להם כמיטב יכולתי, תפסתי את עצמי בפנימיותי מתכונן בהם בקמצוץ של זרות, של נער ברזילאי לעומתם כ-gringos. מהר התאוששתי והתביישתי מעצמי.

השתחררתי מה gringo

לא הבנתי אז את המושג gringo כסמל קולקטיבי, לא זיהיתי שביני לבין היפנים, הגרמנים יש קשר אמנני, ההוויה של המהגר. השתחררתי מן הסטיגמה. כבר לבשתי בגדים של בית הספר והמבטא שלי כבר לא היה כל כך פולני. המורים עזרו מאוד, מנהל בית הספר היה כקרן אור. אני התאמצתי מאד והצלחות היחסיות שלי בלימודים היו כמעט מופננים מאליהם, מוכרחים להצליח, כמסלול הימלטות מן הסטיגמה.

† עם בואו, הזרות, הצבע השונה - כמעט אפשר להגיד באופן ציני שהטבע שלו שונה. בהתחלה מסתכלים עליו כדי לצחוק ממנו, כדי לזלזל בו וללעוג לו, וברגע שהוא מאבד חלק מהאופי הזר והמוזר של מהגר, הוא נעלם ונבלה בתוך הכלל.

לקשיים של מהגר יש גם יתרון, הכול ניתן למדידה, ואת העלייה במדרגה הזאת רואים בציונים. אם הציונים הטובים, המורים מכבדים אותך ומתחילים להגן עליך. עדיין רואים איזה שוני בפולני הזה, ועדיין היה בלבול וקראו לי בשמות שונים - הם לא ידעו להגדיר לעצמם אם אני טורקי, ערבי או פולני.

הערה:

בסופו של דבר אני אצטרך להתמודד עם השאלה הזו, של הפולניות ושל היהדות, מול הכורח להגיע להיות כאחד מהם, המושגים של התלמידים ואולי של חלק מן המורים על יהודים היו לקוחים מנצרות הברזילאית ספוגה משורשים אפריקאים, שבאו לברזיל על הגלים של עבדים שזרמו מאפריקה שנים רבות ונחפכו חלק מן הפולקלור והתרבות. 'יהודה איש קריות' ש"הרג את ישו". נחגג, בשריפת דמותו, של יהודה איש קריות. הדמיון בפורטוגלית בין *judeu* כלומר, יהודי לבין "*judas*", יהודה איש קריות, הוא מקור של האמונה העממית. המקור יותר עמוק של המושג נמצא במציאות ההיסטורית. לברזיל הגרו משפחות רבות של "נוצרים חדשים", במטרה לברוח מן האינקוויזיציה, אבל לצערם לברזיל הגיע ופעלה, גם "האינקוויזיציה האפיורות" וגם ה"לאומית, פורטוגלית". ושתייהן השאירו בתרבות הברזילאית המתהווה, חריצים עמוקים.

ככל שהתקדמתי בלימודים ובקריאה, התחלתי לקרוא עיתון ולהבין שברזיל תחת הדיקטטורה של Vargas, עם משטר דימוי-פשיסטי מצויד בכל האלמנטים הידועים ממשטרים כאלה, כגון: צנזורה על העיתונות, משטרה חשאית, מאסרים של חשודים פוליטיים, עינויים, היעלמויות של מתנגדים, וקיומה של מפלגה פשיסטית, - *Integralismo* - שלא שלטה. המשטר היה סימפאטי למדינות הציר (גרמניה, איטליה ויפן), עם כל הזהירות, הרי ברזיל נמצאת באמריקה.

במהלך מלחמת האזרחים בספרד, האווירה הכללית הייתה פרו-פרנקו, ולא רק בקרב המהגרים ממוצא ספרדי או מצאצאי מדינות הציר. לא ידעתי להבחין בין הלאומנים לרפובליקנים עד שאבא הסביר לי את המציאות העולמית ושהמאבק שניהלו הרפובליקנים בספרד קשור למאבק הגלובאלי שמנהלים כוחות ליברליים ושמאלים נגד הפשיזם. הוא הסביר לי את החולשה של Leon Blum, - ראש ממשלת צרפת היהודי -, שמשך את ידו ולא עזר לרפובליקנים כדי לא להחרף את המתוחות של צרפת עם גרמניה ועם איטליה, בזמן שאלה תמכו, ספקו נשק והתערבו בגלוי לצידו של Franco.

אז כבר ידעו יהודים לא מעטים, לרבות מפלסטינה, נלחמים בבריגאדות הבינלאומיות למען הרפובליקה. אני כבר הייתי בשנה הרביעית של בית הספר העממי, הייתי ילד ברזילאי לכל דבר, פרט לדבר אחד: לא הבאתי חברים אלי הביתה. ^{אני לא יוצא מבתי חולים ולנו הילדים זה גרם מצוקה גדולה. אבא,} טיפל בבית, טיפל בנו, עבד קשה מאד, אבל כל מה שנכנס, הלך להחזקת הבית ועל בריאותה של אימא, והוא עשה זאת ללא חשבון. הוא שמר על איזו נוקשות חיצונית, מול כל הקשיים. אבא עמד בניסיון בצורה מעוררת כבוד.

רדיו לא היה בבית, אבל קראנו את עיתון הפרובינציאלי, שהיה המינימום ההכרחי כדי להתמצא במה שקורה בעולם בכלל ובברזיל בפרט. עם הזמן אבא רכש גם עיתונות באידיש שהגיע מארה"ב ומארגנטינה, וראייתו את הבעיות באופן גלובלי התרחבה מאד. למדתי ממנו לא מעט על הקורה בעולם ועל הדרך בה הוא בחר את הצד בפוליטיקה, והקריטריון המנחה היה מה טוב או רע ליהודים. הוא היה אוטודידאקט, זמן לקרא היה מצומצם אבל האינטליגנציה טבעית מילא את החסר.

כזכור, הוא בא מבית של חסידי טריסק, רוב הזמן שמר על כשרות, גם אם הבית היה מנוהל בידי נערות לא יהודיות. קנה בשר כשר בסן-פאולו, נסיעה של יום שלם בימים ההם.

בשנים האחרונות של חייו, הקים בית כנסת לקהילה שקיים עד היום הזה.

הקהילה ברובה לא הייתה ציונית אלא תערובת של תומכי הבונד ופועלי ציון שמאל אליהם היה מגיע לביקורים אקראיים מנהיגם זרובבל², דמות מרשימה של נביא תנכי. הרטוריקה שלו הרשימה מאד את השומעים, למרות שלרוב לא הבנתי את האידיש העשירה שלו.

אבי שלפני הקמת המדינה היה אנטי ציוני, ניהל איתו פולמוס חריף בטענה שההשקעות למען הציונות הן בלתי פרופרציונאליות בהשוואה למאמצים המושקעים בחינוך היהודי בעולם.

האידיש שלו הבנתי, אבל בשנים האלה, תשומת ליבי לא כוונה מזרחה לציון, אלא הייתי עסוק בעוני המשועשע של ברזיל שאת העניים שלה הכרתי היטב.

הכירונן של אבא בארגון הזמן לא עבר אליי. יומו היה מתוכנן במדויק בערב. לא רק בעבודה אלא כל העיסוקים של אותו היום, כאשר חזר הביתה לצהריים היה מארגן עם העוזרות את צרכי הבית ואלה

הקשורים לאחותי הקטנה ולאמה, והיה חוזר לעבודה. בערב אחרי הארוכה היה שוב יושב ומארגן את יום המחרת, ואז היה יוצא לענייני הקהילה. ניסיונותיו להסביר לי את החשיבות הסדר, המשמעת הדיוק,

פירשתי כניסיון לכפות עלי את הרגלים שלו. הכבוד הפולני שלי, וטיפשות נעורים לא אפשרו לו ללמד אותי, מניסיונו חיים עשיר. אולי ירשתי ממנו, סדר של חשיבה, את הדיוק למדתי מאוחר יותר בצה"ל.

כשהגיע הזמן ללכת לגימנסיה, התברר שעם כל ההישגים שלי בבית הספר העממי השכונתי, ידיעותיי לא הספיקו להתקבל לגימנסיה הממלכתית, לכן הלכתי לגימנסיה פרטית, למרות מחירו.

מבחינתי היו בו שני חידושים, התלמידים היו בני המעמד הביניים ולא באו ממעמד פועלי הנמל. צבע עורם היה די הומוגני, ווריאציות של לבן, הכיתות היו מעורבות בנים ובנות, וזאת הייתה הפעם הראשונה שישבתי בכיתה אחת עם בנות.

לא הייתי יותר "מהגר", דברתי פורטוגלית שותפת, אבל שם וממשפחתי היה בהחלט שם זר, מעט מוזר, בתחילה עורר צחוקים וחיוכים, הייתי נער די ביישן וזה כמוכן הפריע לי לא מעט.

אחת מן התלמידות הייתה אישה דתייה פרוטסטנטית, נשואה עם ילדים, והיא התאמצה להצטיין. היא קלטה את מבוכתי וניסתה לעזור לי. הפעם הכבוד הפולני נרדם וקיבלתי את עזרתה. במשך השנה

שלמדנו יחד היא תמכה בי ושיתוף הפעולה עודד אותי לעמוד בקצב שלה, ובגמר השנה יכולתי להגיש את מועמדותי לגימנסיה הממלכתית ואף להתקבל. אז לא ידעתי התזות של Max Weber בנוגע לאתיקה

הפרוטסטנטית והקפיטאליזם, אבל הרעיון שעומד מאחורי זה הוא "שעה שאינך מתפלל או עובד אתה חוטא", אני משער שגם היא לא ידעה אותן, אבל חיייה לפיהן. השיעור המרכזי היה בחשיבות של שותף

טוב, אותו זכרתי כל החיים, ולכל מקום אליו נקלעתי חיפשתי שותף או שותפים ראויים ולא התאכזבתי.

מעמדי בבית הספר היה סביר. בלימודים לא הצטיינתי, היו שם תלמידים מוצלחים מאוד, בחלקם מבריקים, חלקם אנשים של עבודה קשה. אחד מהם, Conrado Waldvogel, אביו היה שוויצרי-פרוטסטנטי ואימו קתולית, ממשפחה ברזילאית-אריסטוקרטית. הוא היה בן יחיד, והווה עבורי דגם של תלמיד שאף פעם לא הצלחתי להדמות. הוא למד כל יום, בשיטתיות, ובשעות קבועות כשחזר מבית הספר. הדוגמה הקלאסית שאני לא שוכח הייתה, בבחינות של סוף השנה, ביום האחרון של הלימודים, לקראת החופש הגדול. יצאנו לעשות קצת רעש ברחוב, Conrado לא היה שם. כשעברתי דרך ביתו, ראיתי אותו יושב ולומד, "הרי עכשיו זו השעה של הלימודים".

בבית שלו למדתי מהו בית מסודר. אימא שלו טיפלה בי, כמעט אפשר לומר שאימצה אותי בחום ובחיבה. הביקורים בביתם עוררה בי קנא, הייתי רוצה מאוד להידמות להם. אבל ל-Conrado אי אפשר היה להידמות:

. שם לראשונה בחיי שמעתי פטפון, והתאהבתי במוסיקה. שם היה אחד המקומות הראשונים שראיתי ספרייה ביתית גדולה וממנה לקחתי ספרים בהשאלה, כל הספרות הקלאסית של נעורים, אני מניח שהספרים עברו סלקציה יסודית, הרי שני ההורים היו אנשים דתיים מאד. שם התחלתי לקרא באינטנסיביות ושם רכשתי את הרגלי הקריאה שליוו את כל חיי, קריאה בלתי פוסקת, אבל קריאה סלקטיבית, שהפכה לחלק מההוויה שלי, מההרגלים שלי, לקרוא מתי שרק אפשר. אני חושב שהייתי כבר בן 15, ואז קרו דברים שתרמו להתפתחותי כאדם.

התקרית האנטישמית, בבית הספר

צאצאי מהגרים ממוצא גרמני, ספרדי, איטלקי ופורטוגלי שלמדו בבית הספר, היו שותפים להלך הרוח הנאצי-פשיסטי שרווח בעולם, ולהבנתם שמשטרים אלה מהווים מודל לעולם של מחר. באווירה הכללית ששררה במדינה תחת Vargas, דיברו ה-*integralistas* על אותו מודל כרצוי לעתידה של ברזיל.

ואם תפרוץ מלחמה, הם בוודאי ינצחו את משטרים הדמוקרטים שאינם אלא "בורגנות רקובה במהותה". עדיין לא ידענו מה קורה באירופה. אבא היה אדם מפוכח, היה דמוקרט, אנטי-קומוניסט, ראה בצ'רצ'יל אביר החירות, והאמין בניצחון על הנצים ללא פקפוק.

בתהליך ההתבגרות והשינוי הפנימי שהתחולל אצלי, בהשפעת הקתים שארפו אותי, והזמן שהקדשתי לקריאה אינטנסיבית, לפעילות ספורטיבית, להאזנת מוסיקה, השיחות הרבות עם אבא על המציאות העולמית, עיצבו אותי הרוחנית

בשנה הרביעית של התיכון בן חמש שנים, התפתח בכיתה מצב שלא הייתי ער לו. הידיד היהודי שלי, אברהם זימן, העיר הערה והמוכה הגיב בהערה אנטישמית שאותה לא קלטתי. הידיד שלי לא נשאר חייב וכתגובה הרים המורה את קולו ואמר: "אתם היהודים צריכים לשתוק, הרי אתם עם של מוגי לב ^{מדינה} (covardes). קמתי באופן אינסטינקטיבי, עברתי ביעף את הצעדים אל המורה ואז קפצו עלי שלושה או ארבע תלמידים ובכוחו כפתו אותי וסחבו אותי ממנו.

הוציאו אותי מהכיתה ושלחו אותי הביתה, והייתה שמועה שהחליטו לגרש אותי מבית הספר. ככל קני מידה ביחסים תלמיד מורה, אקט כזה של איום נחשב כמעשה חמור מאד.

חזרתי הביתה וסיפרתי לאבא. הוא הגיב בהתרגשות וגאווה על אומץ ליבי ועל שמירת כבודי כיהודי. הוא גם אמר לי שייוועץ בעורך דין ידוע, וניסה להחדיר בי תחושת בטחון.

עברו ימים קשים של ציפייה דרוכה וחוסר ודאות. בסופו של דבר הוזמנו, אבא ואני, אל מנהל בית הספר, אשר גינה את התנהגותי, וכלי להתייחס לגורמי המשבר, דרש שאתחייב לחזור ולהתנהג כתלמיד שקט וממושמע. אבא הגיב בחיוב, והבנתי שזאת דרך נכונה לסיים.

עם חזרתי לכיתה האווירה הייתה שונה לגמרי. חלק מהחברים רגזו עליי - היפנים, הגרמנים האיטלקים והספרדים. משפחתו של קונראדו, עברה על זה בשקט, המשכתי להיות מוזמן לביתם, אבל היה ברור שעל הנושא הזה לא מדברים.

התקרית עוררה אצלי זיכרונות של מהגר, ולא משום היותי פולני אלא יהודי. אבא שעמד על דעתו באופן עקבי שהתקרית נובעת מאנטישמיות מושרשת, שונה מהקתוליות הפולנית. בביטויה ולא במהותה.

בניגוד לתחושותי הפנימית, קלטתי שאיני יותר נער אנונימי, לא בבית הספר וגם לא בקהילה, בה המשבר קיבל תהודה של רוגז וגם דאגה. המצב החדש הכביד עלי, סיכן הסגירות בה הייתי. המשבר עם המורה הגביר את הנטייה שלי להתבודדות. מאז השקעתי את חלק העיקרי של הזמן הפנוי שלי בקריאה אינטנסיבית, בשחייה או אתלטיקה ולא חיפשתי קירבתו של איש.

אבא הגיב ראשון, והכריח אותי ללכת ללמוד לרקוד ריקודים סאלונים, "הרי עוד מעט סילבסטר והגיע הזמן שתלך סוף-סוף למפגש השנתי של הקהילה". למרות שהבנתי את דאגתו על המצב-רוחי הקדר, התנהגותו של אבא במשבר זיכה אותו באמוני המלא ולא היה נוח לסרב לו.

כמעט באותו זמן פנה אלי חברי Conrado, בהצעה שאצטרף לשיחות שניהלו כמה מחברי הכיתה, מטובי התלמידים בכיתה. לא הייתי בין אלה ולא השבתי ששם מקומי. אבל הוא התעקש, שיתף את הוריו, העלה את הנושא לדיון הבא "מלחמה ושלום" של טולסטוי, ששבועות קודם לקחתי מספריתם, לידידים אלה גם לא היה נוח לסרב.

ההתאהבות הראשונה

בדיונים חלקי היה צנוע, אבל בדיעבד היה מן הקריאה רווח משני.

באתי למפגש הקהילה שהתקיים בסוף השנה, ישבתי בפינה, רקדן גדול לא הייתי, ותכננתי דרך מהירה להסתלק. פתאום נכנסה "נטשה", כאילו יצאה עכשיו מספרו של טולסטוי, נערה בעלת יופי נדיר. הייתי מאוהב בה בספר וקל היה להתאהב בה בחיים.. היא הייתה רוסייה, לאמה היו פנים סלבים של לא יהודיה, רק האבא הליטוויק, דיבר אידיש עסיסית.

רקדנו כל הלילה. בילינו יחד בים כל השבוע של החופש. למרות שדרכי חיינו אילצו אותנו להיפרד, היא בברזיל ואני בארץ, רצה הגורל שנפגש לכל אורך החיים, במצבים שיכלו להנאות שתי המשפחות מידידות עמוקה, ששורשיה באהבת נעורים.

מחלתו של אבא

במהלך השנה החמישית של התיכון, אבא חלה והיה ברור שרק אני יכול להחליף אותו בעבודתו ברוכלות. אבא, כמו רוב היהודים שהיגרו לאמריקה הלטינית ובחלקם גם אלה שהגיעו בגמר מלחמת העולם הראשונה לארה"ב היו חסרי מקצוע. לרוב החלו להתפרנס מרוכלות בהציעם את סחורתם, חפצי בית, מבית לבית. הם נסעו בהשמליות או באוטובוסים, בתחבורה עממית וזולה, אך בעיקר הלכו ברגל. הקנות היו הנשים, ממעמד הפועלים העני, שלא יכלו לקנות את הסחורה בחנויות או במזומן. רמת הסחורות היו זולות בהרבה, היו קנות בהקפה ומשלמות במשך חודשים רבים. הנשים היו מכל הצבעים בין השחור ללבן, עם תערובות של צהוב אינדיאני. היו משפחות שלמות שלא ידעו את כתובה, במקרים רבים הילדים לא הלכו לבית הספר כדי לעבוד ולעזור לכלכלת המשפחה. הם היו מועמדים טבעיים לפשע, לזנות ולעוני. חלקם מבעלי המשפחות היו פועלי נמל. בסאנטוס בה חיינו היה הנמל, ומקור חשוב לפרנסה.

כאשר הגיעה הרוכל לפתח ביתו של הלקוח הוא ^{מחה} כפיים על-מנת לגרום לדיירי הבית לצאת. מיד יכולת לשמוע: "אימא, היהודי (*o judeu*), או לחילופין הטורקי (*o turco*) הסורי, הלבנוני, הפולני (*o polaco*) הרוסי (*o russo*), או ה ³ *gringo*, שנשמע בטון מזלזל, מפי ילדה קטנה, גדולה, ולפעמים מהאמה. המו"מ התנהל כמו בכזאר טורקי, בהבדל שהמהגר בקושי ידע לדבר בשפת לקוחותיו. הוא היה מוכרח למכור והיא רצתה לקנות. המגבלות הכלכליות יצרו להצים פסיכולוגים, כי לא היה לה כסף משלה. היא הייתה צעירה כאשר פגשה את "החבר", לרוב לא נישא, וכשנכנסה להריון עברו לגור יחד. הילדים באו לעולם זה אחר זה, החבר היה המפרנס ולא תמיד ידעה על הכישרותיה מהרוכל. לא פעם הרביץ לאישה: "למה את קונה אצלו - אצל הרוסו הזה, הם כולם גנבים". ולא מעט פעמים טרקו את הדלת באמירות כאלו.

זאת הייתה עבודה קשה שדרשה הליכה וסחיבת סחורה במשך כל היום, באקלים חם ולח ברוב ימות השנה, ובעונת הגשמים, היה קשה עוד יותר. הקושי בשפה, היחס הראשוני הפוגע, ואחרי כן הקושי לקבל את הכסף ממכירה בהקפה. תמיד היה להם, לקונים, תירוצים. אבל לא הייתה אלטרנטיבה. אנשים הגיעו לעבודה הזאת לא בקלות, וגם לקח זמן עד שלמדו את השפה. חלק מהם הצליחו בעבודתם אחרי שנים מעטות, ומזה עברו ופתחו חנות, חלק מהיהודים עברו מחנות למפעל קטן או לבית חרושת, אבל בסך הכול הדור הזה הקריב את עצמו בעבודה הזאת, כדי לפרנס את המשפחה ולחנך את ילדיהם, בהחלטה נחושה שלא לתת להם ללכת בעקבות אבא שלו. גם הבנים לא הסכימו לעסוק בזה בשום תנאי ובשום מחיר. היהודים הורישו את ידיעותיהם ואת ניסיונם למהגרים אחרים שבאו אחריהם. אבא חלה, והיו חייבים לנתח אותו. עברנו יחד על החומר הכתוב הממוין ליום של מחרת, הוא היה ממפה בשבילי את הרחובות, את סדרי התחבורה.

³ מושג כוללני לכינוי כל זר.

לקראת הכניסה לבית של הקליינט, תקפה אותי תחושה פנימית של בושח וחדרה, ולא פעם הסתלקתי במהירה כדי שלא יראו אותי, הסתובבתי בסביבה ובסוף מחיתי כפיים, קיבלו אותי בהפתעה, "אתה ממש נראה כמו האדון 'זיימה", לפעמים בצורה קרה, לפעמים מנומסת, לרוב הביעו דאגה למצבו של אבא. ניצלו את העדרו של אבא, או את חוסר הניסיון שלי כדי להתחמק מתשלום. הימים הראשונים התהלכתי בחרדה ובתסכול עמוק, הכסף היה נחוץ לבית.

זאת הייתה הפעם הראשונה שבאתי במגע עם ה'עמך'. אנשים נחמדים למרות מצבם הקשה. במהלך 90 יום פגשתי לבטח איזה 800 אנשים. התייחסו אלי מאוד יפה, הכירו את אבא והצטערו על מחלתו. קשה לא להעריך את כושר עמידתם ולא לפתח אמפטיה על סבלם. גם אנחנו סבלנו, אבל היה זה סבל תוך תקווה, ראינו שכנים וידידים שנחלצו מן המצב, וראו ברכה בעמלם. לא היו לי כלי ניתוח אינטלקטואליים לבחון את מצבם, רק רגשות של הזדהות, דאגה מעורבת בבושה ובחוסר עונים. להתבונן בקשיים שלהם ולא להיות מסוגל אפילו לדמיין את מצב חייהם התת אנושיים. אהבתי אותם, כיבדתי את אומץ ליבם להתמודד עם הגורל שהחל בתקופת העבדות, וקשה מאד לראות את מצבם, כמאה שנים אחרי ביטולה. כל נפשי התמרדה נגד הפער הנורא בין עושרה של הטבע ועונו של האדם.

כשאבא הבריא, אמר לי שעשיתי עבודה ראויה, וסיפר שהם הרגישו מעט ממה שחשתי כלפיהם. בפרספקטיבה של הזמן אני מודה להזדמנות שאפשרה לי לעשות עבודה זאת ולהכיר אנשים אלה. זה אפשר לי לגבש כלפיהם יחס של כבוד והערכה ולבסס תפיסות חברתיות שאמצתי לא רק על חוכמת הכתוב אלא גם על כבוד האדם.

Itu

בשנה החמישית של לימודי בתיכון בוצע רפורמה במערכת החינוך הברזילאית לפיה הייתי רשאי לעבור ללמוד שנה בקורס תרומ אוניברסיטאי. מסיבות בירוקרטיה, לא קם הקורס בעירי, והיינו נאלצים לחפש מקום אחר. לסאן פאולו, המרכז האוניברסיטאי הגדול, לא יכולתי לנסוע מסיבות כלכליות. מצאתי את עצמי בעיר פרובינציאלי קטנה, ששמה Itu. שחשיבותה ההיסטורית הייתה מפוארת, אבל נבחרה על פני ערים גדולות ממנה, בגין קשר מיקרי בין בירוקרטיה ונפוטיזם..

לשם הגענו אני וחברי אברהם זימן, התאכסנו בפנסיון קטן ומשפחתי. מוסדות העיר לא היו מוכנים למאמץ. קבנה בית הספר היה מבנה ישן של נזירות, בקושי הספיקו לסדר ולנקות אותו, התברר שגם חלק מהמורים לא התאימו לרמה הנדרשת.

אחרי שבעות מספר קלטנו שהבחירה של המקום הייתה החמצה. הבנו שבית ספר זה לא מצויד ברמה מספקת להתמודדות לבחינות הכניסה של האוניברסיטאות של סאן פאולו. במקצועות הריאליים, פיזיקה, כימיה וביולוגיה, בהן אודקק להבחן לבחינות הכניסה לפקולטה לרפואה, המורים ובית הספר בכלל לא התאימו. בפגישה הראשונה עם אבא תיארתי לו את המצב, אבל שנינו ידענו שאין בכוחנו לשנות את המציאות. לצערי הנבואה הגשימה את עצמה.

אחרי כל הסידורים הפורמאליים, והתאקלמות בפנסיון ובכיתה, חיפשתי שני דברים שישלימו את החסר, בריכת שחייה וספרייה.

בחופשה הראשונה בבית פגשתי שוב את אחותי שהייתה כבר ילדה גדולה, לא היינו מספיק קרובים ולא סיפרנו זה לזה את קורות השנה שעברנו. אחותי יהודית, -על שם סבתנו יהודית צ'מרנינג, שאז עוד לא ידענו שהיא נספתה בשואה-, הייתה עשר שנים צעירה ממני, כשאני בן שש עשרה, פשוט לא ידעתי איך מתייחסים ואיך משוחחים עם ילדה בגיל הזה. זאת לא השגיאה המשפחתית היחידה ששגיתי בהי הצעירים והבוגרים גם יחד.

בעידן האידיאולוגיות

זאת הייתה עיר קטנה, שתוך דור, תתעשר בחברה של אנשי רוח חשובים, אחד מידידי הקרובים מן העיר הזאת Otavio Ianni⁴, נעשה אחד מגדולי הסוציולוגים בברזיל ובאמריקה הלטינית, חבר נוסף שלמד ביתה מאחרינו, Walter Toscano, נעשה אדריכל אורבאני מפורסם..

היינו באמצע שנות מלחמת העולם השנייה – כבר אי אפשר היה להתעלם ממה שקרה בחזיתות השונות, הגרמנים פלשו לרוסיה ואחרי ההתקפה היפנים על Pearl Harbour נכנסה ארה"ב למלחמה ואילצה את ברזיל לשנות כיוון, Vargas חדל מלתמוך בהסתר במדינות "הציר" וארגן כוח ברזילאי שהיה אמור להילחם באירופה.

דיברנו על הדמוקרטיה, על הקפיטליזם, מתוך הסברים של מרקסיזם פשוט. רובנו היינו אנטי-פשיסטים, דיברנו על הסוציאליזם. הסמל הסוציאליסטי בברזיל היה – Julio Prestes "אביר התקווה" (O Cavaleiro da Esperança). הוא סימל את התקווה של הליברלים בזמן הדיקטטורה של Vargas, למרות שהיה המנהיג האגדי של המפלגה הקומוניסטית הברזילאית

שני ידידי, יאנני (Ianni) ומאפיי⁵ (Eduardo Maffei) באו ממשפחות שהנושאים האלה היו שגורים בבית והיו בעלי מודעות פוליטית. לאבותיהם היה עבר פוליטי בארצותיהם, כנראה, אני לא בטוח, שניהם לחמו, במלחמת האזרחים בספרד. אחד מהם היה סוציאליסט והשני אנרכו-סינדיקאליסט.

יצא לי פעם להתיישב בסנדלרייה ולשמוע את דעותיו של יאנני ומאז חזרתי להמשיך לשאול ולהבין, השני היה סנדלר, וגם אצלו שמעתי וחזרתי אליו. למדתי להקשיב ולספוג ללא לאות וללא רגע של שעמום את חכמת החיים העמוקה של שני האנשים הללו. ראיתי בפניי שני אינטלקטואלים אירופים מובהקים

שמעתי על האנרכיזם, על הסוציאליזם האירופי, על הקומוניזם, על הצורך להילחם בפשיזם באופן אקטיבי, ושגם בפשיזם הברזילאי צריך להילחם. הם ראו בעיניים אירופיות את ההתפתחות של הקפיטליזם בברזיל שהיה בתהליכי התפתחות.

Otávio Ianni⁴
Eduardo Maffei⁵

.. הם היו הראשונים שהסבירו לי את ההבדל בין הסוציאליזם הרוסי לבין הבולשביזם, הסבירו לי את התפיסה של לנין על השימוש בטרור, כאמצעי לגיטימי של המיעוט, כדי לשלוט על הרוב, ז.א. כאמצעי לגיטימי של השלטון וכך הסבירו את שימושו בידי סטאלין בטהורים הגדולים בקאדרים של המפלגה וגם בטהור הגדול בצבא, שכה החליש אותו, לקראת הפלישה של היטלר. כך הם הסבירו את השיטות בהם נקטו הקומוניסטים כדי לפלג ולתפוס ההנהגה תוך כדי מלחמת האזרחים בספרד.

מהם שמעתי לראשונה מה שכהיום מקובל אצל הסובייטולוגים, אין סטלין בלי לנין.

תוך כדי השוואה בין הבולשביזם הרוסי לנאציזם בשימוש בטרור כמדיניות, לא חדלו מלשבח את ההקרבה של העם הרוסי ואת הגבורה של 'הצבא האדום'.

הם הסבירו את הטרגדיה בפילוג שגרמו הקומוניסטים בקרב האיגודים המקצועיים כדי לפגוע בסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית, בזמן שהיטלר עשה את דרכו מעלה בפוליטיקה הגרמנית ולתפיסת השלטון.

למרות ששניהם שנאו את Trotsky⁶ הם ציטטו את אמרתו כאשר ביקר בגרמניה. "לסוציאל דמוקרטים יש נבוט ביד אבל היטלר מחזיק⁷ Brawning⁷ בכיס."

למדתי לכבד ולהעריך אותם, הם תרמו משמעותית לתפיסת עולמי הפוליטית-חברתית.

ניסוי קצר במפלגה הקומוניסטית

עוד לפני שהכרתי את ידידי, Ianni⁸ ו Maffei⁹, השיגו אותי נציגים של המפלגה הקומוניסטית. טרם הספקתי להבשיל מבחינה פוליטית. עקבתי בעניין באווירה הדמוקרטית הליברלית שפשטה במדינה. תוך כדי כך, קיבלתי יום אחד הזמנה להיפגש עם אחד החברים.

נפגשנו, אחרי דברי הנימוסים הוא הרצה בקצרה אבל בצורה מאד מעניינת על המציאות העולמית, כולל הניצחון הגדול על הנאצים והגבורה של הצבא האדום, והנה ברזיל נכנסת לעידן חדש למרות משטרו של Vargas. הוא סיפר על כנס בסאן-פאולו בו יופיע Prestes¹⁰ שהוצג בכינויו "אביר התקווה" ולא כמנהיג המפלגה הקומוניסטית.

הם מבקשים להשתלב ולדרכן את התהליך הדמוקראטי בברזיל כחלק מההתרחשויות בעולם כולו. הם מעוניינים בצעירים ויהיו שם אינטלקטואלים ברזילאיים ידועים שהדיקטטורה רדפה אותם. הוא נתבקש להציע מועמדים והוא חשב לנכון להציע אותי ביניהם. אני לא הכרתי את השמות שהו דיבר עליהם, אבל התרשמתי מבקיעותו, ומן הצורה הפשוטה והכנה שבה הוא הציג את הנושא. שקלתי בין שני הלכי רוח שהשפיעו עלי, עמדותיו האנטי קומוניסטיות של אבי, מול האפשרות לראות בפועל, תהליך שכבש את המדינה כולה.

אחרי התלבטות החלטתי לנסוע. היה באולם ציבורי¹¹ מגוון הרבה נואמים ממקומות שונים בטאו את האפשרויות לצעוד לקראת בחירות דמוקרטיות ולבסס במדינה משטר דמוקרטי.

⁶ Trotsky
⁷ סוג של אקדח משובח.
⁸ Otavio Ianni
⁹ Eduardo Maffei
¹⁰ Carlos Prestes

האחרון הדוברים היה Prestes, שדיבר בשפה פשוטה עשירת דימויים, בטון נשקט ופטרנליסטי, ניתח את המצב העולמי, החמיא ברמיזה למהלכים האחרונים של Vargas, ופרס בהרחבה את מצבו של הפרולטריון, ושל איש האדמה העני של ברזיל, והעלה רעיונות כללים על "המצעד הארוך" (A longa marcha) לקראת הרפורמות הגדולות והעמוקות הנדרשות כדי להוביל את ברזיל אל המקום הראוי לו במשפחת העמים.

היה זה הנאום הפרוגרממתי הראשון ששמעתי בימי חי, סדור, בנוי עם דימויים רבים, קל להבנה ומרשים בו זמנית. הוא היה אישיות כריזמטית, עם שובל ארוך של סיפורים על גבורתו האגדית. לא הצלחתי להשתחרר מן התרשמות העמוקה שאחזה בי מן הנאום ששמעתי.

בחזרה ברכבת, משך אותי חברי למקום רחוק, ושאל אותי על התרשמותי ועל היחס שלי לכל הפרויקט. עניתי בכנות, ואמרתי שאני זקוק לחומר קריאה כדי להבין את מהות "התוכנית". הוא הבטיח לי אותו, הציע שלא נפגש בפומבי ושאוהר לא לגלות על האירוע, ולשמור את החומר מעיניים עוינות. בחומר שקיבלתי היה מבוא למרכסיזם של Plechanov¹¹, קיצור הספר של Lenin, "המדינה והמהפכה", קיצור הספר של Stalin על הבעיה הלאומית, חוברת עבה של התוכנית של Prestes על המצב בברזיל, וחוברות על ארגון, גיוס חברים חדשים ותעמולה.

קראתי אותו בתשומת לב במשך כמה חודשים. היינו נפגשים כל פעם במקום אחר, מדברים על החומר ולמדתי שבחלק העיוני חברי לא גילה בקיאות מיוחדת, אבל ניצל את המפגשים כדי לבחון אותי, כדי להסביר לי את חשיבות הפעולה וכדי להדריך אותי בתחום הפעולה, נושאים בו הוא גילה תכונות אישיות ראויות לחיקוי.

אז סיפר לי בזהירות שבמפגש השני נכחו חברי ההנהגה המרכזית של המפלגה הקומוניסטית הברזילאית: ישבו שם הגיבורים, ללא מירכאות כפולות, ששרדו מבתי הסוהר ומן הרדיפות של Vargas, חלקם אנשי מעמד הפועלים וחלקם מקצוענים שחיו הרבה שנים במוסקבה, שהשתתפו במפגשים של מנהיגות העולמית של המפלגות.

דיבר על הקושי בגיוס אמצעים ואנשים, הסביר לי שהפעולה מאד ממודרת שאנחנו מאורגנים תאים - תאים, לא שאלתי מי החברים בתא שלי, אז הוא חזר על הצורך בזהירות מופלגת. ממני הוא קיבל הבטחה שכך אנהג, ולמעשה איש מכל החברים שלי לעולם לא ידע על הפרק הקצר הזה בחיי.

למרות שהמפלגה הקומוניסטית הברזילאית, הייתה ללא ספק אחת מן התופעות הפוליטיות החשובות, ואנשיה היו מן המשובחים שבעם הזה, החלטתי שדרוש ידע נוסף, כל הגורמים עליהם שמעתי היו רלוונטיים אבל החלטה גורלית כזאת מחייבת יותר בגרות להכריע בשאלה הקריטית, האם אני צריך לעסוק בזה? האם לזה חיי מכוונים? לא ראיתי את עצמי פוליטיקאי. הבעיה נפטרה בידי הגורל שהציב על דרך חיי שני מורים דגולים של בעיות תנועות הפועלים.

¹¹ Plechanov

הידיד שלי המקשר שמר על הסכם בינינו, הוא שמר עלי. אבל לפתע הוא נעלם, ולפי כללי הזהירות לא יכולתי לשאול איש על גורלו. למרות שדרכנו נפרדו, הערכתי וכבדתי את תבונתו ואת ידידותו. הפרק הקצר הזה בחיי, לימד אותי רבות על עצמי ותרם תרומה משמעותית להתבגרותי כאדם. הפרק הזה בחיי, אינני מצטער עליו, אבל בתוכי נבטו כבר השתילים, שיעשו אותי סוציאליסט בעתיד.

הכנסיה.

חיי חברה בעיר קטנה ומשפחתית כמו Itu, התנהלו בשעות הערב בגן שבכיכר המרכזית. במרכזו נמצא ביתן, ותזמורת קטנה ניגנה מוסיקה קלה בערבי יום ראשון ובחגים. במדרכה מסביב לכיכר היו זוגות צעירים שטיילו תחת העיניים הבוחנות של האמהות או האחיות הצעירות. גם אנחנו הסטודנטים היינו חלק מן האווירה הפסטורלית הזאת.

באחד הערבים כשישבנו קבוצת חברים מקומיים, העיר ידדי היפני, "ומה יקרא אם היא תרצה להתחתן עם ברנרדו?" אז ענה חברי היהודי ללא היסוס, "מה השתגעת? מי ירצה להתחתן עם פולני זר, ועוד יהודי?". אז העיר בפשטות אחד החברים מן המשפחות הותיקות, "אם הוא יתחתן איתה בכנסיה למה לא?".

אני לא הגבתי, למרות הרצינות של השאלה.

כל הדיאלוג התייחס לעובדה שהייתה לי חברה מקומית. חיכיתי לה כל יום ראשון בגמר המיסה, בכניסת הכנסייה, לפני מיכל המים הקדושים.

היינו שנינו צעירים מאד והשאלה לא עמדה על סדר היום, אבל כשהתחלתי לכתוב והתייחסתי לשני הסבים האהובים עלי, ושהשפיעו על ילדותי באופן משמעותי לא יכולתי שלא לתהות בשאלה, איך עובר ילד יהודי בדור אחד את המעבר החד בין הפחד לעבור בפני כנסייה קתולית פולנית, וכעבור תשע שנים בלבד, נכנס אל כנסייה, ובמשך קרוב לשנה, ושומע את המיסה.

קיומה של "Maria", והיו הרבה כאלה בביתי במשך השנים, הייתה תרומה חשובה לקליטתי בעולם הברזילאי. נקלטתי כמו אחד מהם, היא הקלה עלי לאהוב את האדם הפשוט, לקבל את צבעה שחור משחור או ווריאנטים בין שחור ללבן, כדבר מובן מאליו, ללא שמץ של גזענות. לימים קיבלתי את היהודים שבאו באתיופיה בחיבה.

גם ביחסים עם החברות הצעירות שלי, שקראתי לה נאטאשה, שהייתה ממש לא יהודיה, לא בגלל אמה הרוסית בגוף ובנפש, אלא מפני שלא חשבה את עצמה כיהודיה.

ב Itu חיכיתי לה כל ימי ראשון אחרי המיסה כי היה זה בון-טון חברתי, ואני לא נרתעתי מזה. בלי להרגיש, נתתי לעצמי לגיטימציה פנימית לדבר שנגד כל הווייתו כילד יהודי.

נפרדתי מידידי ב Itu, להרבה מהם אהיה קשור כל חיי.

התגעגעי, לחירות הפנימית ששם גיליתי, לתהליך ההתבגרות הרך, השליו. לאנשים שתרמו לי מחוכמתם ומניסיונם ושלמדו אותי על עצמי יותר מכל יתר תקופות בחיי עד אז. ידעתי שעידן הנעורים עומד

להסתיים, ^{אנליזה} ושחקות לי בעיות שלא תלויות רק בי, והמרכזית שבהן היא, אם התנאים הכלכליים יאפשרו לי ללמוד בסאן פאולו.

Itu על המרכיבים שלה לימדה אותי שבלי לימודים נוספים מחכה לי עתיד דל. האלטרנטיבה היא שוב לנדוד לאיזה אוניברסיטה פרובינציאלית, שבה אמצא אותן המגרעות החמורות.

, ראיתי בפני שאלה אנושית ומוסרית. הייתי בן 18, ורק נהייתי מתרומת אבי ולא החזרתי במידה הראויה. בגלל הגישה הריכוזית של אבי תרמתי לטיפול באימי פחות מאשר עשיתי כילד קטן בפולין. אבל זה איננו חשוב כלל, חשובה העובדה שראיתי את עצמי אדם בוגר ואין מנוס אלא להתמודד עם חלקי באחריות.

ישבתי עם אבא, הצגתי לו את האלטרנטיבות ואמרתי לו שאינני חושב שהוכשרתי להצליח בבחינות כניסה, שאני זקוק ללימודים אינטנסיביים, ואני חושב שלא יגרם לי שום נזק עם אפסיק לשנה שנתיים כדי לעזור לו, הרי אני מכיר את העבודה, וכאשר נרגיש מצב פחות לחוץ אסע ללמוד.

לא הייתי צריך להגיד לו שאני יודע להסתדר מבחינה כספית, הרי מכיסו יצא הכסף שצרכתי ב Itu, והוא לא פעם העיר לי על אורח חיים ספרטני שניהלתי, לעומת רוב החברים איתם הייתי. לא אגזים אם אכנה אותה היום כנזירי. הייתי זקוק לכסף מינימאלי, התלבשתי בפשטות ולבילויים לא הלכתי.

אחרי המשבר בגימנסיה, אבא קלט שאני קרוץ ^{בזמן} בחומר שמותר לקחת אותי ברצינות, אני מתכוון למה שאמרתי, ואקיים אותו בכל מחיר.

תוך כמה ימים נקבע תאריך לניתוח של ^{אמה}, וסיכמנו שאשאר בבית עד שהיא תחלים. כשאמה חזרה והתאוששה, חזרנו ושווחחנו שוב. אבא אמר בפשטות שהוא לא עבד כל החיים כדי שאני אחזור לעבודה הבזויה הזאת. נכון שניהלתי אותה לשביעות רצונו ושל הקליינטורה שלו, אבל אז היו תנאים מיוחדים שהכריעו, מחלתו. מעמדו בבנקים יציב, והלוואה לממן את לימודי היא השקעה כדאית. לא היה מקום נוסף להתדיין.

סאן פאולו

הגעתי לסאן-פאולו, מצאתי דירה שסיפקה לי גם אוכל, ליד מועדון עממי עם בריכה מצוינת, עם תחבורה נוחה לבית הספר. נרשמתי לבית ספר שהיה מעין הכנה לאוניברסיטה, ובו לומדים רק את המקצועות לבחינות כניסה לפקולטה, פיזיקה, כימיה וביולוגיה.

כמו ב Itu, התנזרתי מכל בילוי, וניסיתי להתגבר על הפיגור בלימודים בהשוואה לרוב התלמידים שלמדו בטובי בתי הספר של סאן פאולו.

לא סיגלתי בחיי הקודמים, לא בבית הספר העממי וגם לא בתיכון ב Itu, קרגלי לימוד שיטתיים. הלימודים הסתכמו תמיד בהכנות לקראת בחינות. תוך זמן קצר הבנתי שאני מפגר באופן דרמטי. למרות המאמצים הגדולים, הבנתי שאין לזה סיכוי, שעלי להתחיל קורס מקדים, שהתחיל חצי שנה קודם.

דיברתי עם אבא והוא לא הבין על מה אני מדבר, הרי עד עכשיו הייתי תלמיד טוב, ואם תלמיד טוב הוא זה שמצליח בבחינות, אז ללא ספק אהיה תלמיד טוב בכל בית ספר.

נכנסתי למצב רוח קודר, ^{אישל מחוסר-עונים} וישל מחוסר-עונים.

מיום בואי לברזיל, לא הכרתי את התחושה שאני עומד להיכשל. אבל כשעמדתי מול הקדע העצום של יתר החברים בכיתה, שידעו מתמטיקה, פיזיקה וכימיה, והיו מוכנים לבחינות וחלקם נכנסו לאוניברסיטה במקומות הראשונים, היה ברור לי שלמרוץ הזה, בתנאים אלה אני לא מוכשר. שום דבר לא הסיח את דעתי, מלבד התחושה שאני לא ברמה שלהם, שאני לא בליגה הזאת.

שחיתי עד כלות כוחותיי, הלכתי הליכות של עשרות קילומטרים, ב Itu כאשר העסיקה אותי בעיה, נהגתי ללכת כמעט כל יום ראשון כעשרים עד שלושים קילומטר. אבל עכשיו עשיתי זאת כי לא יכולתי להירדם. לא ידעתי על קיום כדורי שינה, ומגיל שמונה לא ידעתי רופא. כנראה שבעלת הבית טלפנה לאבא והוא הגיע מבוהל, היה צריך לחכות כמה שעות עד שסיימתי אחת מן ההליכות הארוכות שלי.

הוא היה קשוב, ואני ניסיתי במאמץ עצום לשמור על שקט חיצוני. הסברתי לו את מצב רוחי, את תחושת העין עננים, וכנראה אמרתי איזה שהיא מילה, שהדריך אותו מיד, והוא החל בסדרת שאלות על מצב בריאותי.

אז לא ידעתי כמה קשה הוא להתמודד עם דיכאון, האמנתי שהכול נתן לעשות בכוח הרצון. ניסיתי להסביר לו את הדברים באופן רציונאלי. אז הוא הציע לי לעזוב את כל הטרדות, לבוא הביתה לנוח, לשחות בים הגדול, או להשאר בסאן פאולו לאותה מטרה. היום אני בטוח שהוא קלע למצבי הדיכאון, אבל הבין שבמצבי, המשך הדיון יהיה עקר. העדפתי להישאר בסאן פאולו, חרדתי ממשפחתי ממושך. שנינו לא יכולנו לעלות על דעת שקיבלנו החלטה שתשנה באופן דרמטי את חיי, ואת חיינו המשותפים.

חיפוש דרך ומשבר רוחני

עם גמר מלחמת העולם השנייה, כשנודע לנו על השואה שהתרחשה באירופה, מצאתי את עצמי בתהליך של התבוללות בחברה ובתרבות הברזילאית. הסתירה בין שני התהליכים, האישי מצד אחד ושל העם היהודי מצד שני, הביא אותי למשבר רוחני ונפשי עמוק. הפער הזה הניע בתוכי תהליך בלתי מתפשר של חיפוש נפשי ואינטלקטואלי. כלומר, חיפוש לא רק בנוגע לשורשים המשפחתיים אלא גם ניסיון להבין את יהדותי, את מהותה של השואה ואת גורמיה. רציתי לדעת לאן מובילות דרכיה של היהדות אחרי אירוע בעל אופי תאולוגי.

בחיפוש האלה ובתחושה פנימית שדרכי ועתידי דורשים תשובות ראויות, התחלתי במסע בלי שיהיה לי מושג על אורך הזמן, ולאן זה יוביל אותי בסוף הדרך.

רצה הגורל ופגשתי את הרשל מלינאש (Hershel Malinas). הוא היה ידיד של אבי, ובעל סדנה לתפירת בגדי גברים שהייתה ממוקמת ממש מול ביתנו בסאנטוס. הוא הצליח מאד והוא נעשה אדם עמיד וגם פתח חנות למכירת בגדים ברחוב המרכזי בשכונה היהודית בסאן פאולו. ההפרש בין גילנו היה גדול מאד, והרוץ

מדברי נימוסים, לא דיברנו. פעם, כשחלפתי במקרה מול חנותו בסאן פאולו הוא הזמין אותי לשיחה ונודע לי שהוא היה חבר בהנהגת השומר הצעיר בורשה יחד עם יעקב חזן¹².

באותו זמן לא ידעתי על קיומה של תנועה זאת ועל תנועות נוער חלוציות בגולה ופעולתן בארץ, וכמובן שלא ידעתי על חשיבות תפקידן.

למדתי מאוחר יותר שבזמן שליחותו של חזן בפולין ההנהגה השומרית שם הייתה למעשה ההנהגה העולמית.

התעניינותו כי החלה אחרי התקרית האנטישמית עם המורה בגימנסיה. אנשי הקהילה בסאנטוס כנראה לא ציפו שנער יהודי משכונתם, עם בעיות גדולות בבית, שלא הצטיין כמעט בשום דבר, שדווקא הוא, יקרא תלגור על מורה בכיתה, בימי המשטר הפך-פשיסטי של ורגאס. לא הייתי ער עד כמה זעזע האירוע את חיי הקהילה. הרשל מלינאש התעניין באירוע שהתקיים שלוש שנים לפני, חזר ושאל איך התייחסתי אליו. ענית בצורה מאד לקונית. היה כבר מאוחר והא ביקש ממני לחזור למחרת, יש נושא חשוב עליו הוא רוצה לשוחח איתי.

חזרתי למחרת, אבל היום הוא עבר עלי בחרדה גדולה. כשאני משתמש היום בכיטי הזה, 'הרדה', אז לא ידעתי עדיין לקרוא את צפונות לבי. עברתי מטמורפוזה, מנער שמח נעשיתי קודרני. חשתי ציפייה לקראת הפגישה, והייתה לי תחושה שאני צריך להתכונן לקראתה. הלכתי לבריכה, באתי אליו בלי לדעת או לנחש על מה תהיה השיחה הזאת ולאיוזה דרכים תוביל אותי. הוא התחיל את השיחה בסיפור על השואה. הוא קרא בשלוש שפות: עיתונות ברזילאית, עיתונות יהודית מן העולם ועיתונות שקיבל מן הארץ לרבות מכתבים. רק אז נודע לי שהוא שומר על קשר עם חלק מחבריו בתנועה. הוא התחיל באופן מסודר ועבר לספר על השמדת יהדות אירופה. אני ישבתי דרוך וקשוב. הוא דיבר במשך שעות, לפעמים קטעתי אותו בשאלות, והוא סיפר בצורה יבשה, מדויקת, את מה שהיה ידוע לו. הוא נאלץ להתמודד עם שאלותי על העם היהודי, הדת וההיסטוריה היהודית כיוון שהייתי בור ועם הארץ. המושג 'לאומיות' יופיע אצלי הרבה יותר מאוחר.

לא חסכתי ממנו אף שאלה. הייתי זקוק למשענת פנימית יותר מוצקה, כדי להתמודד עם בעיה בסדר גודל כזה. עוד לא השתמש במושג 'היסולו של העם היהודי באירופה'. הוא הוביל את השיחה וענה על כל שאלותיי.

אחרי זה עבר לדבר איתי על ארץ ישראל, פלשתינה, הקרבות, האנגלים ועל הערבים. דיבר על פלשתינה קעל מפלט. היחודי להצלת שיערית הפליטה, היינו בתקופת 'הספר הלבן' – גם את המושג הזה הוא הבהיר לי; הוא דיבר במושגים כלליים אומנם, ואני הבנתי את ראשית הסיפור של תהליך ההתיישבות בארץ, הקיבוצים, תנועות הנוער; הוא כמובן שם את הדגש על 'השומר הצעיר' והסביר לי שקיימת תנועה ציונית בברזיל.

זה לא היה תהליך של גיוס, הוא לא ניסה לגייס אותי, הוא גם לא היה פעיל בשום מוסד יהודי. הוא חשב לנכון להתחלק איתי בכל הבעיות הללו.

¹² יעקב חזן

השיחה עם מלינאש הייתה עשויה להיגמר גורם לשינוי בחיי. חלק בוודאי היה כבר בתוכי, ההתפרצות שלי כנגד המורה האנטישמי, לא אז על עצמי אדם אמיץ. אני חושב שדי מוקדם הבנתי שאומץ הוא בעיקר התגברות על הפחד.

כשיצאתי מהנותו כבר היה חושך ולמחרת בבוקר, הדבר היחידי שקשר אותי לחיים של "לפני" הייתה בריכת השחייה. הלכתי, שחיתי, התלבשתי וחזרתי לחנות בשעה שסיכמנו.

הלילה ההוא היה לילה קשה מאוד. לא ידעתי עדיין, שלמעשה אני מתחיל תהליך כאוב, קשה, של הזדהות עם סבלם של אחרים, התקרבות מלאה כאב אל הטרגדיה של העם היהודי, עוד לא הצלחתי להגיד בפשטות עמי, עמי שלי.

בתום שעות רבות של שיחות עם מלינאש, חשתי גודש רגשי ואינטלקטואלי שקשה היה לשאת אותו. אמרתי לו שאני זקוק לקרוא. זה סיפור קשה ואני מתקשה לקלוט אותו ללא קריאה נוספת. לקרא בעיון אני כבר ידעתי.

הוא אמר שהוא יכול לתת לי חלק מהעיתונים, אבל אמרתי לו זה לא זה: בעיתון של אתמול או מלפני שבוע, אני לא יכול לקרוא לא על אירופה ולא על יהדות אירופה ולא על פולניה, ולא על מה שהסביר לי על העם היהודי. הרי השתמשת במושג 'לאומיות יהודית' והתעלם מהדת היהודית. אז גם על ההיסטוריה היהודית עליה דיבר אני חייב לקרוא. הוא הסביר לי שאין לו ספרות כזאת אבל ברחוב קרוב יש ארגון של נוער יהודי, והוא שמע ששם יש ספרייה טובה.

באותו יום הלכתי לחפש את המקום ואת הספרייה. כאשר בסופו של דבר קיבלתי את המפתח למקום, גיליתי ספרייה לא מאורגנת ואני פתחתי את רוב הספרים, שברובם עוד לא נקראו. התחלתי לקרוא בלי סלקציה את החומר שהיה מונח לפניי.

מלינאש לא הציע את עצמו להדריך אותי בזה, הוא אמר במפורש שהוא לא איש מספיק משכיל. קראתי את השאלה הלאומית של ז'יטלובסקי¹³ באידיש, עבודה מפרכת, את דובנוב¹⁴, את ג'קץ¹⁵ ואת קרצל בספרדית, את אוטואמנציפציה של פינסקר¹⁶ בפורטוגלית עם מבוא מצוין של אידאל בקר (Idel Becker)¹⁷. רשמתי רשימות אין סוף, עברו ימים, עברו לילות. קראתי בחדרי ולא שבעתי.

היה לי דחף בלתי נשלט לקרוא עוד ועוד, ועם כל ספר גיליתי דברים חדשים, אבל עדיין ההיסטוריה היהודית לא נקשרה, עוד לא קיבלתי תחושה של אחדות.

לא היה לי קשר כלשהו עם אנשים ששהו בספרייה, הייתי בא לוקח ומחליף ספרים, איש לא פיקח עלי. היום קוראים לזה 'טריפ', אבל המשבר הזה נמשך כאורך הגלות. קראתי הכול בשפות לא שלי, הייתי צריך לקרוא גם באידיש – שפה שבקושי ידעתי לקרא. נאלצתי לקרוא בספרדית. ערכתי רשימה של

Zhitlovski¹³

- Simon Dubnow¹⁴

Heinrich Graetz¹⁵

Pinsker¹⁶

¹⁷ Idel Becker דר' בקר היה מורה לספרדית בנימנסיה, הייתה לו השפעה גדולה מאוד על התלמידים. בתחום הציוני הוא התפרסם בתרגום המאוד מוצלח של האוטו-אמנציפציה של פינסקר והמבוא שכתב, הוא היה אינטלקטואלי ושמר מרחק מן הציבוריות היהודית.

נושאים שידעתי אותם לעומת רשימה שלמה של נושאים שצריך היה לחזור וללבו, והיה נחוץ לחפש ספרים אחרים, ובנושאים שיכולתי רק לנחש על קיומם..
 חייתי בצורה ספרטנית: אכלתי אבונות בבית, ובשעות מאוחרות הלכתי לבית קפה ואכלתי סנדביץ' ושתיתי קפה או שתייה קלה. לא הלכתי לקולנוע ולא קניתי לי בגדים, ורוב הזמן הלכתי לכל מקום ברגל. לא הגעתי הביתה, לא נפגשתי עם אבא ולא הכינתי את עצמי לקורס הבא. שכחתי את הלימודים והייתה לי תחושה שאני מבצע הונאה. ניחמתי את עצמי בכך, שאבא יהיה מרוצה מהתקרבותי אל היהדות. ידעתי שלא זה מה שהוא רצה שאעשה.

תוך כדי כך, החלטתי שאני צריך לחפש בעבודה. ידעתי שאני לא אעמוד בזה לאורך זמן – להשתמש בכסף שלו. אומנם עוד לא הבנתי בדיוק מה זה 'עסקן', אבל ידעתי מה זה 'פעיל מפלגה' שחי במחתרת. אבל אני לא הייתי פעיל מפלגה ולא הייתי במחתרת, וידעתי שאני מוכרח להתפרנס. באותו זמן היה מבצע למגבית מטעם 'קרן היסוד'. פישל צ'רזניה¹⁸ היה מזכיר המגבית, והוא סידר לי עבודה, הייתי אמור להכין רשימת כרטיסיות של התורמים. עשיתי את העבודה כלילות, עבדתי קשה מאוד ולמעשה דיברתי עם מעט מאוד אנשים. קיבלתי את המשכורת הראשונה ושחררתי את אבא מפרנסתי. ההיים שלי התחילו להשתנות בלי העמתי בכלל. קודם כל, נעשיתי עסוק: בלילה עבדתי על הכרטיסיות של קרן היסוד, ועבדתי קשה - הפרנסה הייתה טובה והמשבר עם אבא עוד לא התפרץ - ובבוקר ישבתי שעות על הספרים. ופתאום הופיע איזה אלמנט חדש בחיים שלי: דיברו איתי - צעירים בעיקר: הייתי רציני וקודר. אני לא זוכר בתקופה הזאת שמחת חיים, צחוק או חיוך לא היו על פניי. שמרתי על השחיה ואת הלימודים עזבתי.
 הוזמנתי פעם - פעמיים לפגישות של 'השומר הצעיר' שהודרכה על ידי שני בוגרים שהיו פעילים של התנועה בפולניה. היו מלאי להט, מה שהם רכשו בתנועה היה לא מעט, לעומת מה שאני לא ידעתי. לא התלהבתי מהתערובת המוזרה של 'השומר הצעיר' ואחר כך הרצאה ודיבורים שסיכמו שני הבוגרים הללו, כאילו שהם מסכמים את דברה של התנועה.
 באחד הימים קיבלתי הזמנה להופיע באסיפה הגדולה בקולנוע, שהתארגנה למחאה נגד 'הספר הלבן'. אני כדרכי התכוננתי וכתבתי את מה שהייתי אמור לומר, זה היה הרגל שהשתרש אצלי - נהגתי כך אפילו לפני כל אסיפה כללית של הקיבוץ. זה נראה מלאכותי ומוגזם, אבל זה הרגל חשוב מאוד מבחינה אינטלקטואלית: אתה שולט על מה שאתה הולך לומר. הבעיה שלי הייתה להשתלט על הטמפרמנט שלי. התחלתי לחקות את אבי, שהיה אדם דייקן מאוד, בניגוד לברזילאים, שאם קובעים בשמונה, אז אפשר להופיע בתשע וחצי, אם לא יותר מאוחר.
 אנשים התחילו לבוא והאולם לאט-לאט התמלא. ואז הוזמנתי לבמה, שם היו נציגים של השלטונות, של העירייה, והנואם הראשי היה אמור להיות קנו מלניצקי¹⁹, מנהיג מופך של הסטודנטים היהודים באוניברסיטאות.

¹⁸ פישל צ'רזניה

הוא למד משפטים והיה נואם מחונן ששלט על שפה עשירה מאוד. היה לבוש לפי צווי האופנה מחויט ובעניבה. ואני באתי כדרכי בחולצה ואני לא בטוח אם המכנסיים היו מגוהצים. נציג השלטונות נאם נאום שבלוני שכלל גלגולי משפטים בפורטוגלית מנופחת ואז בא תורו של קנו. הנאום שלו היה מלכת מחשבת של רטוריקה. הוא הזכיר את פעולתה של בריטניה בעולם והזכיר את העולם, את הניצחון על הנאצים ואת הגבורה של הרוסים, האמריקאים והבריטים וכולי. ואז הוא עבר לדבר על המאבק בפלשתינה, בארץ, ואי אפשר היה לדעת אם הוא עוסק בהיסטוריה של האזור, הכול התערבב יחד במן בון-טון: הערכים והאנגלים והיהודים. ואני שאלתי בלבי: מה קורה עם היהודים שנהרגים היום? מה קורה עם האוניות שנתפסות על ידי הבריטים? מה קורה עם הניסיון של הבריטים למנוע את ההתארגנות של שארית הפליטה?

הוא התיישב, הציבור מחא כפיים בצורה תרבותית כיאה לנואם ואז הגיעה תורי לנאום. הסתכלתי על הציבור ופתחתי בנאום חריף. אינני יודע איפה הוא נוצר – בטח נוצר בנשמתי הסובלת זה חודשים – ואמרתי: "הקולות, הזעם והכאב שזועקים אל לב השמיים מהאדמה הארורה של אירופה, מהדם של עמנו ושל משפחותינו, הקולות האלה - הזועקים לשמיים וקורעים את הלבבות - לא מצליחים להגיע לאוזניים האטומות של בריטניה הבוגדנית. יודע שבמזרח התיכון - באוניות שנתרמו על ידי ארצות הברית - מונעים מאוניות המעפילים להגיע אל הארץ; העולם שתק בזמן שהרגו יהודים שנלחמו בגבורה נגד הנאצים - אנחנו עוד לא יודעים את גודל האסון; אנחנו לא סכלנו בגטאות, אנחנו לא לוחמים בפלשתינה, ולכן תפקידנו כאן זה ולזעוק, לנסות לעורר את הלב האטום של העולם והלב האטום של הממשלה הבריזילאית, שעדיין לא אמרה את מילתה. ואי אפשר להמשיך את רצח עמנו באמצעים אחרים. יה; אנחנו לא יכולים שלא להביע את מחאתנו, את צעקתנו, כדי לזעזע ולפתוח את לבבות השמיים."

ישבתי, ובמשך זמן שהיה נראה לי כמו נצח, השתרר שקט מתוח. לא ראיתי שום דבר ולא ראיתי אף אחד, חשתי שלבי דופק במהירות ואת זעמי שהולך ונרפה בגופי לאט-לאט.

ואז פתאום נשמעה התפרצות עצומה של מחיאות כפיים וצעקות, ודפיקות של הנעליים על הרצפה. היו צעקות, ליבו של הציבור דיבר. כל גופי רעד, נראה שאנחנו מבטאים את המעט שאנחנו יכולים לעשות, בתנאים האלה.

אחרי שפגה ההתרגשות, הגיע הזמן של ה'קאון', של המצב-רוח, של הספקות. נפגשתי עם אבא והוא סיפר לי שאנשים מקאנטוס שהיו בנאום סיפרו לו עם דמעות בעיניים על ההתרגשות הגדולה שאני גרמתי להם. הם הופתעו, הרי הם לא מכירים אותי ככה. אבל ברגע ההוא, השתדלתי לסיים את השיחה בלי להיכנס לעומקן של הבעיות שעומדות על סדר היום של שנינו. עדיין פחדתי ממנו. את המחמאות שחילק לי, אמר אותם בכנות ובהערכה, ובכל זאת פחדתי.

אלה היו ימים מאוד קשים, הגיעו אליי שמועות על כך שאנשי העירייה וגם קנו זעמו מאוד על הטון שלי ועל הביקורת שהעברתי על ברזיל, "איך עושים דבר כזה".

השבתי בהשלמה, לא ניתן לספק את רצון היוונים ושל הטרויאנים בעת ובעונה אחת.

תהליכי החניכה

בנימין רייכר, איש משכיל וחכם. הוא היה תלמיד בסמינר למורים וכישרונו לשפות היה ממש מתת אל. הוא בא ממשפחה של האינטליגנציה יהודית. דיבר איתי פעם או פעמיים, על כך שצריך לדבר על כל הדברים שאמרתי עם איך לקר.

עסקתי אז בעיקר בהבנת נושא השואה, שהקשה עלי נפשית כל הזמן; ולגבי ההיסטוריה היהודית - הייתה זקוק להבין את השורשים הבסיסיים, הרי אני לא בא מבית יהודי שורשי, אני לא בא מישיבה ולא מבית ספר יהודי. חיפשתי פתרונות, חלק מהן לא מצאתי עד היום הזה, נכנסתי לנושא של הציונות במן דחף פנימי שהיה קשור לזהות היהודית שלי ולסימני השאלה ההיסטוריים שהעסיקו אותי כל הזמן לגבי גורלו של העם: מדוע קורים בהיסטוריה דברים טראומטיים, ומדוע השואה קרתה בזמן המודרני ומהו הפתרון העתידי?

זה היה מאוד שטחי מבחינה אינטלקטואלית, החלק גדול של תורת השואה התפתחה הרבה יותר מאוחר בארץ בידי אוטו דב קולקה, ישראל גוטמן, שאול פרידלנדר ויהודה באואר.

המהשבות הראשונות שלי בנושא הציונות באו לחפש פתרונות, שהרי באירופה אי אפשר להמשיך ולחיות יותר. זאת הייתה מחשבה רגשנית ומוטעית, כי היום, שישים שנה אחרי זה, אנחנו רואים קהילות גדולות של יהודים שחיים באירופה: בצרפת ובאנגליה, וכנסנס פרוורטי של יהודים מרוסיה שהשתקעו בגרמניה. אבל אירופה בלי שישה מיליון היהודים הללו, נשארנו כאיבר מדולדל מהגוף הגדול שנכחד, מה יהיה עתידנו? הכניסה לבעיה הלאומית דרך ז'יטלובסקי ודוקנבוב, אחד טריטוריאליסט²⁰ והשני אוטונומיסט²¹, המאבק בארץ ישראל, בפלשתינה, הציל את שארית הפליטה היה נראה לי קודם כל פתרון רצינאלי: צריך להקים בסיס ליהודים בארץ ישראל שהרי את שארית הפליטה לא רצו לקבל באף מקום בעולם.

השיחה עם קקר התנהלה בתקופה קריטית של התלבטויותיי, אבל הוא חזר בשיחה, אל המקורות האינטלקטואלים בספרו של פינסקר, על בעיות התרגום שלו ובעיקר על קושי עם המבוא.

מה שהעסיק אותי באותו רגע היה מה נעשה עכשיו? לקרוא את הרצל ואת פינסקר ולהגדיל את הבנתנו, אבל אצל אנשים כמוני התעוררה השאלה, האם האוטו-אמנציפציה אפשרית? ועם כן מה אנחנו אמורים לעשות כדי לממש את הסיטואציה ההיסטורית?

עצם העמדת השאלה באופן מרומז, נשמעה כבוטות, אבל הייה כנראה הדרך שלי להימנע מרוקוקו אינטלקטואלי, מהווירטואוזיות של השפה יצר מצב מאוד לא נוח, אבל לשאלות שלי לא היו תשובות. בקר לא ראה שום מחויבות אישית לעשייה, הוא את חלקו בדראמה הגדולה הזאת סיים, על ידי זה שהוא תירגם את הספר, כתב את המבוא ומדבר עם אנשים.

²⁰ טריטוריאליזם
²¹ אוטונומיזם

אני חיפשתי איש שייתן לי תשובות לבעיות המרכזיות בחיי, והוא לא היה כזה. עוד לא הכרתי אז, את האמרה של ה'נז': אתה רוכש מאסטר כדי להשתחרר מן המאסטר.¹⁴ כשיצאנו, בנימין היה מזועזע. אותי השיחה לא כל כך ריגשה. לא הלכתי לאתגר אינטלקטואלי, לשחק שהמט עם שחקן מוכשר יותר, אלא הלכתי לחפש פתרונות. יכול להיות שהבוטות שלי הייתה מיותרת, אבל כך הייתי - שילמתי על כך מחיר לא קטן לכל אורך חיי.

התהליכים של גיבוש אישיותי ובעיקר גיבוש תפישותי משכו תשומת לב. אולי בגלל אישיותי השונה והמוזרה, של ריכוז טוטאלי של אישיותי בדברים שאני מחפש. פנימיותי בערה, חשבתי וחקרתי, למדת ושאלתי, ולא היה בהופעתי שום אלמנט של פוזה, הייתי שקוף. לא יכולתי להפריד בין השואה ובמה שנקרא יותר מאוחר 'התקומה'. איך משתחררים נפשית מן הגטאות ואת מחנות ההשמדה ומחנות הריכוז שהנאצים ועוזריהם שמו אותנו בהם, זאת עובדה אולטימטיבית. איך משתחררים מכל זה נפשית, ואיך משקמים ואיך בונים עתיד אחר, זאת השאלה.

בין אריסטוקרטים יהודים ומשכילים

נדמה לי היום, בפרספקטיבה של שישים שנה, שמה שמשך חלק מהאנשים מקרב האריסטוקרטיה היהודית אליי, ¹⁵ עשהא בניתה כולה אירופית. חלקם היו מהגרים בכרזיל וחלקם השתייכו לשכבה מסוגו של סטפן צווייג²² ודומיו, צברנד הוף היה אחד מהם. הוא היה מלחין, ויחד עם אחיו מונס הוף ניהלו עסקים בינלאומיים. הוא החזיק בית מאוד עשיר בטוב טעם, לא וולגארית נובו-רישית, וזה התבטא באווירה, בספרייהם ובסוג האנשים שבאו אליהם.

להפתעתי הגדולה הוזמנתי אליהם הביתה לצהרים פעם אחרת לארוחת ערב. בכל הזדמנות שיכול היה, הוא הזמין אותי. אני לא קלטתי שזה היה גם צורך שלי ולא רק שלו. ניצלתי את ההזדמנות כדי להיכנס לעולם רוחני אחר, עולם של מנהגים אחרים. בצורה מאוד דיסקרטית הם הדריכו אותי בהלכות של איש ציבור, של אדם שגורלו וייעודו להיות מעורב בחיי הציבור. הם עשו את זה בטקט בלתי רגיל. כל הזמן שאלתי את עצמי: מה לי ולאנשים האלה, בעלי רמה אינטלקטואלית שלא הכרתי, שעוברים משפה גרמנית לרוסית, לאנגלית ולפורטוגלית ומדברים על דברים שברומו של עולם, כאילו שזה חלק מהמפה שבראשם. הרי הם חיו בכל המקומות הללו והתחנכו שם. סוג של אנשים שבאו מן העולם שהיטלר הכחיד.

בשבילי כל זה היה גילוי, אבל הייתי חייב להתמודד שם אינטלקטואלית עם אנשים משכילים בהרבה ממני, עם ¹⁶ ספרות שאני לא אקרא במשך חיים שלמים - לא רק הקלאסיקנים הגדולים - והיה להם ידע בכתובה מודרנית של אחרי המלחמה, שהתפשטה גם באירופה ובארצות הברית.

ואני המשכתי ללמוד לדבר. התכוננתי בצורה יסודית ושיטתית לקראת כל מפגש. לא זלזלתי במפגש הכי מצומצם, הבנתי את החולשות של חלק מהשכלתי. והספרים שצוטטו שם – רשמתי את שמם והלכתי לספריות לחפש אותם.

זאת הייתה תקופה של צימאון האינטלקטואלי שלי לא היה שובע. אני קראתי ללא הדרכה, כל מה שהיה נראה הכרחי לחיזוק ולגיבוש תפישתי. בסך הכול רציתי לבסס את הידע שלי בכל מה שקשור לעם היהודי, את כל מה שקשור ללאומיות, ועם הזמן הרחבתי את העניין לנושאים שדרשו הצעירים, אתם אני אפעל.

כעת אני רוצה לדבר על קיסין. הוא היה אישיות עשירה ומורכבת. הוא דיבר אנגלית במבטא גרמני מודגש וגם פורטוגלית במבטא כבד. הוא נולד בריגה. למד בגימנסיה בגרמניה, לימודים גבוהים באוניברסיטה באוקספורד ואת הדוקטוראט בשוודיה ובצרפת. באזור נורמנדי. הוא דיבר שפות רבות, כולל עברית. הוא היה בן למשפחה אריסטוקרטית יהודית מבעלי רכבות באזור הבלטי בעבר. משום מה, הוא עורר הרבה חילוקי דעות: היו שמועות עליו, וגם אחד השליחים מהארץ יצר תחושה שמדובר באיש של הבולשת הבריטית.

, הוא ידע המון. על ארץ ישראל. הוא ביקר בה פעמים רבות. הכיר חלק מהמנהיגות: הוא ונלסן איתן, שעתיד להיות מנכ"ל משרד החוץ, למדו ביחד באוקספורד והיו ידידים קרובים. במשך שנים הוא היה אדם קוטבי ממני, סביר להניח שלו הייתי בתנאים אחרים, הייתי מקנא בו ממש: קם בבוקר בשעה מוקדמת – בארבע, בחמש, בשלוש, שתיים, מתי שצריך – קם בקפיצה, מתלבש, מסתדר ומתיישב מיד אל מול שולחן העבודה.

ראיתי תבנית של אדם אחר, כאילו אנחנו שייכים לעולמות שונים. אומנם שנינו היינו אירופאים – אני נולדתי למשפחה בורגנית-זעירה בפולניה, והוא למשפחה אריסטוקרטית תרתי-משמע: גם במובן העושר: קפיטליסטים גדולים, וגם במובן הרוחני: אנשי תרבות.

הסדר שלו לא היה סדר חיצוני, זה היה סדר פנימי. היה בו איזו קביעת סדר פנימי היררכי בהתנהגותו, בפעילותו, בעבודתו – הסדר, ההדיוקנות והפעלתנות המסודרת, והאנרגיה שקרנה ממנו אני ראיתי את ההבדל בחינוך, בין משפחה כזאת לעומת החינוך בביתי. לא אניד שאני מסמל משהו בסוג החינוך שלי. אבל הכול היה הפוך באישיותו. יכולתי למצוא אותו במצב הזה, בסדר הזה, במשמעת הפנימית הזאת בכל הזדמנות.

ולמדתי ממנו הרבה על הארץ, על הקיבוץ, על המושב ועל בעיות מהותיות של ארץ מדברית. הוא הביא חומר על יהודי צפון אפריקה, תימן, עירק, תחת השם הכוללני "היהודים האקזוטים". הוא הציג בפניי, תמונה אוניקטיבית, בלי אידיאליזציה, של מציאות מורכבת, בעיקר של משבר תרבותי, שימשך דורות.

גם ראיתי את המציאות הפוליטית בין היישוב היהודי לבין הערבים, קלעה למלחמות שהתפרצו. בחוג שלו הבינו כבר את התפתחותה של הלאומית הערבית, והוא ביקר כבר אז את חולשת עמדת השומר הצעיר, שדגלה ברעיון של מדינה דו-לאומית. הוא אפשר ראייה כוללת ריאליסטית, מול סיפורים ששמענו, קראנו, ותמונות קרן הקיימת. זכור לי מקרא יוצא דופן שגיליתי עליו.

הוא הכין את המזוודה ויצא, ראיתי מהניירות שנפלו ממנו חתימה שהייתה מוכרת לי. הסתכלתי ואמרתי לעצמי: אלוהים, זה של וינסטון צ'רצ'יל! המכתב נשא סמל בריטי והיה כתוב בכתב יד. לא ידעתי אנגלית, וכמובן שלא התכוונתי לקרוא בהיעדרותו, נייר כלשהו משולחננו.

כשהגיע, אמרתי לו: "שמע, קיסין, אני טועה או שזו חתימתו של צ'רצ'יל?" "אני לא סקרן כל כך גדול, אבל ולהגיד שאני לא סקרן לגבי מכתב של צ'רצ'יל זה לא אמת"

והוא קרא לי פחות או יותר את מה שהיה כתוב: "my friend" - "אני מודה לך בשם הוד-מלכותו על התרומה הייחודית שלך בלחימה באירופה של כוחות הבריית נגד הצורך הנאצי. התרומה שלך הייתה יוצאת דופן ואנחנו לא נשכח אותה. מיטב האיחולים, וינסטון צ'רצ'יל."

"מה הוא הסוד" שאלתי.

והוא אמר: "כן. עשיתי אומנם דוקטוראט בשבדיה, אבל המומחיות שלי הוא על אזור נורמנדי, והייתי חלק מהצוות שהכין את תוכנית פלישת בעלות הברית".

הוא סיים ועבר לדבר על דברים אחרים. כאילו הקריא לי איזה מכתב מבית הספר. נדחפתי אל הניסיון שהיום קוראים לו: 'חיפוש אחר זהות'. ואת הדמויות האלה, של יהודים מודרניים, של גישה רחבה, לא שוביניסטית במובן של לאומנות צרה – ראיתי אותם כמודלים חיים. שוחחתי איתם, שמעתי אותם ולהם הקשבתי, איתם החלפתי דעות, הם היו סוג היהודים שהתאימו למוקדנה, לריאה שלי של הדמות של היהודי החילוני המודרני

. אני לא יכול לומר שהם היו בשבילי מורי דרך, זו הגזמה. אחרי השיחות המעטות, הנוקבות והקשות עם הרשל מלינאש, שעוררו אצלי את כל הרגשות והדאגה והצורך למלא את הריק הפנימי שלי, התרבותי ושל הזהות שלי – אף אחד מהם לא נהפך למורה דרך, ומצאתי את דרכי לבד בעזרת מה שכבר כתבתי. אני יכול להגיד שזיטלובסקי ודובנוב היו הרבה יותר קרובים אליי בזמנים ההם. לא תמיד שליחי ארץ ישראל – והיו כאלה, טובים וחשובים – אבל הם לא תמיד הביאו את שהייתי זקוק לו.

דמויות האלו, עליהם דיברתי, היו חלק מהחניכה שלי לקראת פעילות ציבורית. מול הפרובינציאליות שלי, הם הציגו עולם תרבותי ורוחני קוטבי. אני חושב שמה שמשך אותי אליהם, היה האופק הרחב שלהם וראיית העולם, והחיים. הם דיברו על ריגה וברלין לונדון, שוודיה ונורמנדי. האופק הרחב, הראייה מעבר לשקעטל אבל העניין בהם לא היה בגיאוגרפיה אלא באופק התרבותי, בלאומיות ביהודית, ביהודים חילונים. הם חיו חיים קוסמופוליטיים, יהדות שהייתה משולבת בתרבות אוניברסאלית; הייתה להם השכלה רחבה מאוד, ואני נמשכתי לסוג הזה של יהדות. אבל הם לא השפיעו עלי מבחינה אידאולוגית. למרות ההיפרדות מהקומוניזם, נעשיתי למעשה סוציאל-דמוקרט. עוד לא ידעתי להגדיר את זה, עוד לא הייתי קשור לסוציאליזם הישראלי וגם לא לקיבוץ, אבל ברור לי שהזדהיתי עם הלייבור הבריטי למרות שסגדתי לצ'רצ'יל. אני לא נרתעתי מהקשרים הללו למרות שהייתי בררני מאוד לקשר עם אנשים. אני לא יזמתי כמעט אף אחת מההיכרויות הללו, ואני מאושר שהם הופיעו בדרכי ותרמו תרומה שלא תסולא בפז בהתבגרותי האינטלקטואלית והרוחנית.

תחילת הפעולה הציונית

הייתי אדם בודד, לא השתייכתי לשום תנועה, אבל התחלתי לפגוש אנשים כיוזמתי. עוד לא היה זה תהליך של גיוס, הרי לא הייתי בטוח למי ולמה לגייס. כבר הכרתי לא מעט אנשים, במרכז הנוער היהודי של התקופה שפעלו למען ישראל.

כל פעולה נעשתה בפקוח השלטונות במסווה של ארגון יהודי דתי, בהתאם לחוקים שנקבעו בימי "המדינה החדשה" (Estado Novo) של Vargas. אחרי המלחמה הודש הארגון הציוני שפעל בגיוס כספים למען ישראל באמצעות קרן היסוד, קרן קיימת, וקרנות שונות בחלקן סמויות או סודיות שעליהן פיקחו שליחים ישראלים, תחת המטרייה של ארגונים יהודים רשמיים.

המשכתי להתפרנס מן העבודה הפקידותית בקרן היסוד, אבל בתפקיד זוטר ולא הייתי מודע באופיין וחשיבותן של הקרנות. יכולתי לחיות בצניעות, אכלתי במסעדות זולות בסביבה, והצרכים שלי היו מועטים.

החיים שלי עוד לא היו מגובשים. התחלתי להרצות, וסוג השומעים הייב אותי להרחיב את תחום הנושאים: "ציונות ולאומיות יהודית", "סוציאליזם וציונות סוציאליסטית", "השוואה ואנטישמיות מודרנית", "תנועות הנוער וחלוקתם המפלגתית", "הקונפליקט בין יהודים וערבים בארץ ישראל".

דברתי בהוגי בית, בארגונים, בכתי כנסת, בכתי פרטים, באירועים ציבוריים, וככל שדיברתי גדל והתרחב הבנתי על תכליתיות של המעשה. הבנתי את הדואליות שלו, אני לא רק מדבר, אני גם שומע, אני מקשיב למגוון רחב של דעות.

ה"הייד פארק", עם אנשי בית העם (A casa do povo)

מידי לילה ניהלתי ויכוחים באחת הפינות ברחובות השכונה היהודית (Bom Retiro), עם קבוצה חשובה של סטודנטים ואנשי אומנות יהודית, ביניהם הצייר שהתפרסם מאוחר יותר, ברקו אודלר, ורובם תחת המסווה של מרכז תרבות בית העם (A casa do povo), הם היו חברים במפלגה הקומוניסטית או אוהדיה ותומכיה.

הדיונים שהעסיקו אותנו בניסיון לקרב, לכל אחד מן הצדדים את דעת הקהל, של הקהילה, אבל בעיקר דעתו של הנוער, נסבו, מסביבת בעיות השואה וגורמיה, גורלו של העם היהודי אחריו, המאבק בא"י, השפעתה של רוסיה, המעצמה הגדולה החדשה, הקומוניזם כפתרון אוניברסאלי לבעיות היהדות והיהודים, והיחס אל הפוליטיקה מקומית.

הם הנציגים של הקומוניסטי, למעשה ירשו את הקו של ה"בונד" האירופאי, של העתיד של היהודים יקבל את פתרונו בכל מקום, כאשר ע"י המאבק של העובדים והכוחות "הפרוגרסיביים", "כוחות המחר". הם דחו את המאבק בא"י בהנחה שכוחות האימפריאליזם הבריטי והאמריקאי לא יתנו לסיים את העידן הקולוניאליסטי-האימפריאליסטי. בעקבות ההסכם בין ווארגאס לפרסטאס, שאפשר, למפלגה לפעול,

באמצעות, "ארגוני חזית", מרכזים דמוקראטיים, ואחרים, היו הם לשים את הדגש על הגבורה של הצבא האדום, ההקרבה של העם הרוסי, וניכסו אל עצמם גם את המאבק הפארטיזאנים היהודים.

את עמדתנו אין צורך לפרט, הם פוזרים לאורך כול הכתיבה הזאת, אנחנו ביססנו אותה על השואה כביטוי של האנטישמיות האימננטית, בכל תרבות אירופה, אחרי אלף שנות יהודים, בתוכה, על הניסיון להציל את שערית הפליטה, לא נתאפשר באף מקום בעולם, מלבד א"י. הזכרנו להם את הפאקט ריבנטרוף מולוטוב שבה רוסיה, תרמה לכיבושה של פולין ואפשרה בדיעבד בנית המכונה הבלתי נתפסת של רצה, עמנו.

הערכנו את נפילתה, של בריטניה ושמונו דגש על האפשרות ריאלית של הקמת בית יהודי בא"י.

את מכלול עמדתנו אין צורך לפרט, הרי הן פוזרות לאורך כל הכתוב כאן.

למדנו בוויכוחים אלה, את החשיבות של אמצעי המאבק, חשיבותה של הרטוריקה. בקיאותי בכתובים הקומוניסטיים והיכולת להשתמש נגדם באמצעות הרטוריקה והסלוגאנים שלהם עצמם הגביר את האמינות של העמדה. ניתחתי לעצמי אחרי כל דיון את העמדות החלשות של עמדותיי, והשתדלתי במשך השבוע למצוא את התשובות, ולהגביר את ידיעתי.

לא נדלקתי באמונות סקטוריאליים, למדתי מוקדם את היחסיות של דעותיי.

לויכוחים באו נערים רבים. אבל הדגש והעיקר היו השיחות האישיים שלמדתי לנהל עם אנשים, נערים, שבהן למדתי לא רק להקשיב לדברים שנאמרו אלא גם לקלוט את הנפש, לנסות להבין אותו, לנסות להעריך אותו, ולא רק לנסות לשכנע אותו.

הביטוי proselitismo, דתי במקורו, שנעשה יותר מאוחר כה שגור בתנועה, לא מכטא את רוח התהליך. הכוונה הייתה לקיים דו-שיח אינטלקטואלי, שבו שני אנשים משתדלים להבין זה את זה, לפני שמנסים לשכנע זה את זה. היה חשוב ליצור אווירה שתתבסס על אמון הדדי שתאפשר שיחות מעמיקות לטווח ארוך. לא מן הנמנע שיווצרו יחסי ידידות ושיתוף פעולה פורה. הדיונים ובעיקר השיחות האישיים ביססו תפיסותיי, אותן גיבשתי בעזרת קבוצה גדולה של שליחים שכאו מן הארץ או אחרים שכאו מארה"ב.

המצב בארץ החריף לקראת מלחמת העצמאות והדליק את יהודי התפוצות ואתנו, ונעשה כלל-יהודי. לאט-לאט אימצתי את העמדות של מנהיגי היישוב שהכרתי אותם דרך השליחים הישראלים. אחרי זה הגיעו שליחים של תנועות הנוער המאורגנות: השומר הצעיר, בית"ר, הנוער הציוני ודרור. הדיונים, ההתלבטויות, השיחות והגיבוש הפנימי כיוונו לקראת חברות בתנועה ציונית.

עוד לא ידעתי מושגים של חלוציות, הגשמה חלוצית, עלייה לארץ, או הצטרפות לקיבוץ, או אפילו הצטרפות אישית לתנועת נוער. כל זה עדיין לא התגבש למסכת רעיונית קוהרנטית.

המצמאות המשתנה, המאבק המזוין כבר עמד בפתח, על ההעפלה, להעלות את שארית הפליטה.

חלק גדול מהדברים למדתי בתקופה ההיא – על היישובים היהודיים, על הלוחמים, ועל 'ההגנה' ועל 'הפלמ"ח', ועל מנהיגות היישוב. בעיקר בן גוריון. התזה שלי הייתה, שהיישוב המאורגן בארץ ישראל לוחם על חייו, הנחתי הנחה בסיסית שאם הערבים יצליחו במלחמתם, הם ישמידו את היישוב היהודי, ומה יישאר? והתחלתי לפתח את הדברים שאחר כך אתעמק בהם. על הציוויליזציה היהודית, שהרי אנחנו חלק מן העולם המודרני; אנחנו מאורגנים ורמת ההשכלה גבוהה יותר, הליכודות החברתית והמשטר הדמוקרטי

ומנהיגות מוצלחת, והיכולת, לא רק בגלל ה'אין ברירה', אלא בגלל התרבות, ההשכלה, האופי המודרני, היכולת של שימוש באמצעים שונים - עוד לא השתמשתי במושגים של 'לוגיסטיקה' או 'תורת המלחמה'. לפי דעתי אז, אנחנו גם נצליח לסלק משם את האימפריה הבריטית - היא כבר התחילה להתפורר בכל העולם.

ההצעה האמריקנית להביא לישראל 100,000 אנשים מאירופה. החשיבות לא הייתה רק במספרים, אלא בפילוג שבין אמריקה לאנגליה, ובאמריקה כבר החלה ההשפעה של חלק מהמנהיגים היהודים הגדולים כמו סטפן ונייס והרב הילל סילבר.

השתלבותי בפעילות הציבורית

היכוח עם השומר הצעיר ב Rio de Janeiro

נ קיבלתי הזמנה לפגוש את נתן. ביסטריצקי²³. הוא היה השליח המרכזי בברזיל נואם בחדר, מלהיב המונים, לרוב נאם באידיש, ושלט גם בספרדית. הוא היה בחברת שליח אחר ששמו הלפרין, שליח הקרן הקיימת, סיפר שהוא חבר ההנהגה העולמית של השומר הצעיר, איש מפ"ם והציג את חברו כאיש מפא"י.. הם ביקשו ממני שאבוא איתם למפגש בן שלושה ימים, לסופשבוע, ב Rio de Janeiro לבירור רעיוני מעמיק ונוקב על סוציאליזם וציונות. הייתה ההנהגה הארצית של התנועה, והם היו ידועים בכל הארץ ברמתם והשכלתם, חלק חשוב מהם כבר היו סטודנטים באוניברסיטאות. זאת הייתה במפורש קבוצת אליטה.

לא ידעתי שבתנועת השומר הצעיר שליח יכול לקבל החלטה בשם ההנהגה העולמית. דיברנו בינינו בגילוי לב. אמרתי להם: "רבתי, אני לא יודע איך האנשים בריו יקבלו אותי, הרי אני לא חבר השומר הצעיר. מלבד זאת אין לי את הידע בציונות סוציאליסטית, כדי לקיים דיון ברמה זאת."

התגובה שלהם הפתיעה אותי, התברר שהם ידעו על ה'קיד-פארק' ועל הפולמוס שאני מנהל עם חברים ידועים של מנהיגות ה A casa do povo שביניהם לא מעט סטודנטים בכיתות הגבוהות, והוסיפו שהם דיברו עם מנהיגי הקהילה ולא היו בכלל חילוקי דעות על כך שאני האדם המתאים, לנהל שם את הדיון.

במשך יומיים, ניהלתי את עיקר המאבק. אי אפשר היה להסתיר ממני את הפראזיולוגיה של המפלגה הקומוניסטית או את דרך החשיבה שלה וגם לא את מדיניות הקומינטרן²⁴, שבינתיים שינה את שמו לקומוניפורם²⁵. בהשוואה אליהם הייתי מצוי בידע ראוי על יחסם לבעיה הלאומית, ולמרות חרדותיי, הם לא ידעו יותר ממני על הציונות הסוציאליסטית. היות ולא נכנסנו באופן ספציפי לבעיות של המפלגות הישראליות, יכולתי להתמודד היטב.

²³ נתן ביסטריצקי

²⁴ קומינטרן

²⁵ קמינפורם

מטרתי הייתה לנסות להציל את האנשים המצוינים האלה לציונות ולא למסור אותם במתנה למפלגה הקומוניסטית, התייחסתי אליהם בכבוד ובאמפטיה. לקראת סיכום אמרתי: "חברים, אני חושש שחלק מכם נמצאים על הגבול הדק שבין ציונות וקומוניזם, אולי עוד אין בתוכם תא מאורגן של המפלגה, או חברות אישית בה. ברעיונות שהשמעתם אין דגש על הבעיה הלאומית היהודית, ואני חרד גם על שבמשך דיון ממצא כזה, לא שמעתי מילה על ההלוקאוסט, המילה שואה עוד לא הייתה בשימוש נרחב, ואתם דואגים יותר לבעיות בעולם הקולוניאלי, מאשר על הבעיות הגורליות של העם היהודי ועל גורל המאבק האנטי קולוניאלי שמנהל היישוב בארץ ישראל נגד בריטניה. מה שמקשר בינינו חשוב יותר מאשר המפריד. למרות שאינני עוד רשום בשום תנועת נוער, אבל העובדה שאינני רשום כתנועתכם, מטיל עלי מגבלות רבות ואני חושב שבהמשך הדיון אני לא יכול להשתתף".

נסעתי מיד לסאן פאולו, וכאשר ביסטריצקי חזר, הוא הודע לי על השתתפותי, הצטער על עזיבתי, למרות שהוא העריך את הדרך בה נהגתי, וסיפר לי שהוויכוח בהמשך היה חריף, ובהתייעצויות שהוא קיים עם יעקוב הזן, בשם ההנהגה העולמית הוא החליט בסוף להוציא את הקן הזה מן התנועה. אני חשבתי הרבה מאד על הנושא והגעתי למסקנה שהוא טעה, כדי לגייס קבוצה ברמה כזאת בברזיל היה צריך שנים, לבריסטריצקי לא היה זמן מספיק להקדיש להם, ולא היה בשומר הצעיר שליח בעל רמה, שיכול היה להמשיך לטפל במשבר.

חברות ב"דרור"

הסקתי מן המפגש הזה שפעולה ציונית בכלל ובברזיל בפרט לא ניתן לעשות כ"זאב בודד", הלוא זה מה שהייתי.

בזמן קצר קיבלתי הזמנה להשתתף בכנס הארצי של 'דרור', ההנהגה שלה הייתה בפורטו אקגרה, וצריך היה לנסוע לשם, בדרך לוועידה הדרום-אמריקאית של התנועה. ידעתי מעט על התנועה, אבל החברים חשבו שאני קשור אליה מבחינה רעיונית והסתכנו לשלוח אותי בשמם.

נסעו רבקה אַרְבֵּנְדֵּן ואני. בעתיד היא תשמש כפרופסור באוניברסיטת סאן פאולו והעמוד הראש הקתדרה שהיא הקימה בלימודי יהדות ושפה עברית.

חשבתי שיש לגבש תנועה שתתאים את עצמה לאופי של הנוער שצמח בעולם החדש, ולהשתחרר מן המודלים שהביאו שליחים או שהדריכו אנשים שהגיעו מפולין או מארצות אחרות לפני השואה, מודלים שהיו מושרשים בהוויות של התנועות האירופיות. לנוער היהודי בברזיל יש מאפיינים ספציפיים, וצריך למצוא את הדרכים המתאימות. אנחנו חיים כאן בתרבות אחרת, אולי אפשר לומר ציביליזציה אחרת, החינוך, המגע עם האנשים, שכננו, ידידנו, חברינו לכיתות, הם עולם אחר, מדברים שפה אחרת, אנחנו לא רק מנסים להזמות אליהם, אנחנו מנסים להשתלב, כדי לא להיות אדם זר, לעיתים אנחנו עוברים את הגבול של הקרבה, ולמעשה נהפכים לגואים לכול דבר, בערך הגדרה לא מדויקת של תהליך של התכולות. דרוש ולהתאים את התנועה לאידאולוגיקציה של הנוער היהודי הברזילאי.

החלוציות, בלטה קיומו של כל היבשת הזאת, ומה שנשאר בעולם. כל זה לא ידעתי לפני הכנס. אותי יחד עם רבקה אורבאך, שלחו החברים המרכזים של סן פאולו, כנציגים של דרור בברזיל לכינוס של דרור הקונטיננטאלי. רבקה כבר הייתה בתנועה, ואותי שלחו במעשה של גיוס, אחרי שנודע, על הופעותיי מול ההנהגה של השומר הצעיר בריו. היות ושם הוצגתי את עצמי במפורש כלא תנועתם, הם הניחו שאני בדרך אליהם. החברים שבאו להציע לי את הנסיעה הסברתי ברורות שאני בתהליך התלבטות ואני לא יכול להתחייב מתי, או אם בכלל אגיע לתנועתם. כתנאים האלה חשבתי, והתכוננתי, להמשיך את הסמינר כשהגעתי לשם, מצאתי עולם אחר לגמרי.

המנהיגות המקומית הייתה קבוצה מאוד טובה, היו בה כמה אנשים חשובים, אבל האישיות הדומיננטית היה משה קוסטרינסקי (קיטרון)²⁷, איש מבוגר מאתנו בהרבה. ולצידו היה אינטלקטואל ומורה חשוב, יצחק הרכבי, בעתיד יהיה שגריר ישראל במדינות אמל"ט, גם הוא היה מבוגר מאתנו בהרבה, וגם לו כמו לקיטרון, שורשיהם באירופה.

כמו בברזיל, גם שם התחילו בברכות, דיווחים וכו', אבל היה ברור שאי אפשר לברוח מהויכוח הרעיוני, שנהפך מיד לויכוח פוליטי שמרכזו הפילוג במפא"י בארץ.

שם היו שתי קבוצות מאורגנות: קבוצה של הארגוניאים, ההנהגה של התנועה באמריקה הלטינית, ביניהם אנשים מוכשרים מאד ושברובם יעלו ארצה וייסדו את קיבוץ מפלסים, וקבוצה קטנה של אנשים מוכשרים מאד מצ'ילה, רק חלק קטן ממנה יעלה ארצה.

אלמד רק בעתיד שציפו ממני, לשחזר חלק מהצרות שעשיתי בכנס בפורטו אלגרה, והיכו לראות את עמדתי ביחס לוויכוח הפוליטי.

כבר בתחילת הויכוח הותקפתי אלם ולא פתחתי את פי במשך כל שבוע שנמשכה שהותי בכנס. גם לא ידעתי את החומר עליו נערך הויכוח, שתוך זמן קצר נהפך לפולמוס חריף, עם שימוש במילות גסות בספרדית, שפה שלא הייתי רגיל לה. בחריפים שבפולמוסיי לעולם שמרתי על כבוד היריב. היה ממש קרב מילים וציטטות, של ברל כצנלסון, טבנקין, מאיר יערי, יגאל אלון, ובן גוריון, וכמובן, דו קרב בין הקבוצות שלא בחלו בשום תרגיל כדי לפגוע איש ברעהו.

לא הבנתי את המניעים האידיאולוגיים, שמאחורי כל המלל הפוליטי.

לא הבנתי כיצד ויכוח שהתנהל בין המפלגות בהסתדרות בארץ ישראל, ביישוב קטן משאבים ובשעת סכנה קיומיות, מרשה לעצמו להידרדר, למאבק פלגני. במה אנחנו עוסקים? אנחנו נמצאים בדרום אמריקה, התנועות שלנו בתהליך של התהוות, והפילוג הזה על נושאים שלא שייכים לעצם הקיום.

עוד לא היה שום דיון על אופייה של התנועה, שום דיון על האמצעים החינוכיים בהם צריך להשתמש בהתמודדות מול הנוער שצומח בה. כל אחד דיבר כמובן על ארצו שלו, שום דיון יסודי על איך אנחנו רואים את הקשר שלנו לעולם הסוציאליסטי אחרי מלחמת העולם השנייה, והמשבר הגדול עם הקומוניזם. אלה היו ויכוחים של ארגון נוער מפלגתי ולא של תנועת נוער חינוכית, שחייבה להתרחק מפוליטיקה, ולהרחיק אותה ממנה.

²⁷ משה קוסטרינסקי (קיטרון), לציין את ספר הביוגרפיה שלו בהוצאת כרמל אם איני טועה.

סוג של מצב אלם קרה לי לא פעם, תמיד היה מלווה בעימות עם רעיון או מעשה שנגד את עמדותיי או את מחשבותיי, ולרוב הייתי זקוק להתרחק, לשחות או ללכת כמה שעות טובות, ולחשוב עד שאמצא פתרון הולם.

אבל שתיקתי בכנס בארגונינה, קיבלה פירוש פוליטי; כאילו פחדתי להתמודד נגד ה"כוכבים" של שתי התנועות (מפא"י ואחדות העבודה), או גרוע מזה, כאילו אני מסתיר את זהותי הפוליטית, גבר שהתפרש שאני שייך למעשה לזרם הרדיקלי, לאחדות העבודה, ומתנגד לעמדה הראשית, זאת של מפא"י. בכל הנושאים שעל סדר היום לא התקיים שום דיון מהותי, רק התפלמסו, ושני הצדדים רצו בריצת עמוק לקראת פילוג בתנועות.

לחולי הזה לא נתנו הכשר לתנועתנו (בברזיל, והיא לא השתתפה בשום פילוג שפגע במפלגות בארץ.

השתתפתי גם בפורומים סגורים של הלשכה הדרום אמריקנית. זו הייתה חבורה ארגוניטאית, אנשים מוכשרים כשלעצמם, כמה מהם מבריקים ונואמים בחסד, אולם הדיון היה עקר. כל אחד שיחק את חכמולוגו בעיני עצמו, לא הייתה התייחסות רצינית לבעיות המרכזיות שעמדו על סדר יומה של התנועה באמריקה הלטינית.

עברתי את הוועידה, בלי לפתוח את הפה. רבקה לעומתי, התוודע לאנשים ושוחח עם רבים, והם שאלו אותה: "מה השתקן הזה עושה?". גם לה כמוכן לא הייתה תשובה מתאימה, הרי למעשה הכרנו זה את זה זמן מועט. גם הוועידה הזאת הייתה חלק ממשבר רוחני בו התחכתי ודנתי בשאלות שבעתיד הקרוב אתן את תשובותיי עליהן, בתהליך הבניה החדש של תנועתנו בברזיל.

לפני חזרתנו, קרה לי קוסטרנסקי לשיחה. הוא לא שאל אותי מה אני חושב, אלא אמר לי מה עלי לעשות, מה עלינו לעשות, והעיקר להיכנס לתלם, שפירושו הפוליטי היה לא לסטות ממפא"י.

בגמר הכנס הלכתי לכל המוסדות החשובים ואספתי לי קרוב ל-13 ק"ג של חומר, שלטיסתו שילמתי כסף מכיסי, אבל הוא היה שווה כל גרוש.

פתחתי במשך הטיסה שתי חוברות: אחד של קרל קצ'לסון על "הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי", ושני מאמרים פולמוסים של בן גוריון. שתיהן בספרדית, והתברר לי לרווחתי שהתורה כולה שכולם השתמשו במשך כל הכנס, נמצאת מילה במילה בשתי החוברות. הסתבר לי בדיעבד שעל-מנת להשתתף בכנס כזה, להבין אותו ולקחת חלק בו, מספיק היה לקרוא את שתי החוברות הללו.

בשני הכנסים (בפורטו אלגרה ובבואנוס איירס) לא מצאתי את התשובות המצופות לגיבוש של תנועת נוער יהודית, חינוכית, חלוצית ומגשימה בברזיל. מבחינתי הכנסים היו חלק בתהליך החניכה שלי, תהליך שלא הבנתי אותו ככזה מתחילה. אלא את מלא משמעותו יכולתי לסכם בדיעבד.

החברים שמעו ממני לאוויים ברורים, על שתי התנועות שלא באים בחשבון להצטרפותי אליהן, לשומר הצעיר, בגלל קריצתם "לעולם המחר", שפירושו הזדהות אפילו חלקית עם המדיניות של ברה"מ, ובית"ר בגלל האופי השוביניסטי, של תפיסתם את פתרון הבעיות הקיימות בין ישראל העתידה לשכנותיה

עכשיו הגיע הזמן לקבל החלטה סופית בנוגע לדרור, אבל עוד לא חשתי שהזמן דוחק, הייתי חייב להציע פתרון כולל, שיסבירו את הסתייגויותיי לצורת האקטואלי של אופיו, שהיה נראה יותר למועדון

אינטלקטואלי, אמנם יהודי וציוני, בעל איכות גבוהה של חבריו, אהל ללא מחויבות לעליה ולהתישבות. ההתלבטויות שלי לא היו מופשטות, אבל נתנו רק פתרונות חלקים.

רבקה ואני מסרנו דו"ח על הכנסים, לחברים בדרור בצורה בהירה ויבשה. אני נמנעתי מלגלות את הביקורת הנוקבת שהייתה לי כלפי שניהם, ורבקה סיפרה על הפגישות המעניינות, עם מספר חברים מרכזים בכנס הלטינו-אמריקאי, גם מארגנטינה וגם מצ'ילה.

אני חזרתי לעבודתי בסאן פאולו, פיגרתו מאד. המגבית השנתית התקרבה, והייתי חייב להקדיש זמן רב למלא את החסר.

השעות הפנויות המעטות הקדשתי לקרא את החומר שהבאתי, שעזר למלא חללים בידיעותיי, על מצב הקהילות היהודיות ביבשת, מעט על יהודי ארה"ב, והרבה על השואה ועל שארית הפליטה, ולא מעט על המצב החברתי בא"י.

עוד לא חשתי שאני יכול לתרום דבר ייחודית לתנועה, והנושא העסיק אותי בלי שיכולתי לתת לעצמי דין וחשבון איך ואיפה אשיג את התשובות לשאלות המעסיקות אותי: הדרך לגייס נערים כישרוניים שיהוו את השכבה הבוגרת, ז.א. הנהגה העתידה של התנועה; לגבש את תפיסת ה"קיבוץ", שבו ראיתי, לא רק אותו, במהותו כצורת חיים, אלא כאמצעי חשוב בתהליך הגיוס; לגבש את חובת העלייה, של החניך הבוגר, ושל השכבה הבוגרת, בתהליך מסודר, שיבטיח את המשכה של התנועה, כבר היה לי חשש פנימי על הדילמה: גורל התנועה מול לימודים אוניברסיטאיים. חשתי הקושי לנסח את המכלול, ולא רק את הבעיות כשלעצמן.

בינתיים קרה אירוע בלתי צפוי שדחה את השתלבותי האקטיבית בתנועה.

בדרך לקונגרס הציוני בארץ, הגיע לסאן פאולו משה קוסטרינסקי, מנהיג מפא"י וגם האיש שעמד מאחורי התנועה בארגנטינה. הוא קיים פגישה עם הקבוצה המרכזית בתנועה והציע להרחיק אותי ממנה משום שסבר שאני אישיות שלילית. הם לא עשו את זה, אבל אחרי ששמעתי מפיו של ראובן פיקמן, מזכיר החבורה, ולא הבינתי שהם התנגדו לו, החלטתי להקל עליהם והתרחקתי.

את הפגישה עם אבי על-מנת להודיע לו סופית שאני בדרך להגשמה, ופירוש לעזוב את הלימודים כאן בברזיל לא ניתן לדחות יותר ולכן נסעתי הביתה לסאנטוס. שנינו התאמצנו לשמור על רוח טובה, אבל הפגישה הייתה נוקבת, משום שהרגשנו שנינו שהיא תפגע קשה ביהסנו.

לא אלו לי הרבה מה לחדש מלבד לבטא בפל רם מחשבה שלראשונה ביטאתי גם לעצמי, "אבא אני חושב שאני בדרך לפלסטינה". אין טעם לחזור על מה שנאמר בין שנינו, שבמרכזה עמדה המילה "עסקן", מילת גנאי שמפיו פירושה איש החיי על חשבון הציבור. הפגישה השאירה על שנינו טעם רע, את התוצאות אלמד בעתיד.

⤴

ללא הודעה מוקדמת, הגיע למשרד בו עבדתי, אריה אתרוג²⁸ מ Rio de Janeiro. אריה היה איש נאים הליכות, חכם ומשכיל, וכל מגע אתו השאיר תמיד רוח טובה. הוא סיפר בקצרה שהגיע במיוחד לשוחח איתי, על דעת החברים מריו כדי לברר מספר נושאים על עתיד התנועה. תוך כדי שיחה ניסחנו את ההצעות לביניים הארצי השני של התנועה, אחרי הראשון שהתקיים ב Porto Alegre.

במרכזיש עמדה שאלת הקמת ההכשרה החלוצית בברזיל. הבעתי את דעתי שבכחינת התנועה זה מוקדם, משום התנועה עוד לא הקימה רזרבות לשכבה הבוגרת להנהגתה בעתיד.

לעומתי הוא הסביר שהחברים חשובים גם בריו וגם בפורטו אלגרה, הגיעו להרגשה שזמנם בשל. שלותיקים מייסדי התנועה זה מתחיל להיות מאוחר, הם לא רואים מקום להמשיך לפעול בתנועה, חלקם כבר נשואים ויש חשש שאם לא יעלו בזמן הם עלולים לדחות את העלייה ולהיכשל בדרך.

היו שתי קריאות הזעקה, שסימנו לי שהזמן לפעול לחידוש התנועה דוחק, כמעט באותו הזמן: הדרישה להקמת ההכשרה עכשיו, וההחלטה של חברי דרור בארגנטינה ושל השומר הצעיר מברזיל לעלות ארצה ולהתנדב לקראת מלחמת הקוממיות.

החלטתי להתמודד עם השאלות האלה עכשיו, משום שראיתי בכל אחד מהן פגיעה חמורה בסיכוי להקים תנועת נוער חינוכית, עם שכבות מגובשות של ממישיכים, שיבטיחו המשך קיומה של התנועה כאשר הבוגרים עולים ארצה. בשתי התנועות, בארגנטינה ובברזיל זה היה המצב.

באותו זמן שהה בברזיל שליח בכיר, נציג הישוב בארץ, יוסף קרלנבוים (אלמוגי)²⁹, והחלטתי להיוועץ בו. הסברתי את עמדתי על חוסר מוכנות של התנועה להתפרק ממעט הבוגרים הקיימים בה, והעמדתי בפניו את הדילמה. הוא ענה בטון לקוני שיחשוב על הנושא. כעבור כמה ימים אמר: "דיברתי עם הארץ, גורל הבחורים שמגיעים לקיבוצים הוא לעבוד במקום אנשי הפלמ"ח שמגויסים למלחמה, והמנהיגים מן היישוב כאן, הסבירו לי מי אתה, ודעתם היא, שאם מוצאים אותך עכשיו, התנועה תתפרק." שאלתי את דעתו שלו, והוא ענה ישר ובלתי התחמקויות; "אם אני צריך להחליט, אז אתה נשאר, אבל תדע לך שהזמן דוחק."

הדברים בארץ קרו כפי שאמר, אנשי ארגנטינה נשארו בגבתי, ואנשי השומר הצעיר בנגבה, איש מהם לא גויס.

עיקרי תפיסתי את דרכה של התנועה

כל הרקע הרעיוני להקמת תנועה מחודשת, היה במוחי: להתמודד עם ההתבוללות; לחנך ליהדות; לאמץ את הציונות; לחנך לעליה ולהתיישבות; על הקיבוץ ישבנו יחד עם ישראל שטינבאום³⁰, ובמשך שבועות עבדנו ותרגמנו מספרדיית מאמר מעמיק על מקורות התנועה הקיבוצית ויעדיה; ואני חשבתי שללא ספק הוא רעיון ראוי לגיוס בוגרי התנועה, ולהקל על קליטתם בארץ.

²⁸ אריה אתרוג
²⁹ יוסף קרלנבוים (אלמוגי)
³⁰ ישראל שטינבאום

הכינוס השני של התנועה החליט על ה"הכשרה", שהתקיימה כול עוד נראתה רלוונטית לצורכי התנועה. בתפיסתי התגבשה המחשבה שהאידיאולוגיה, משמשת לאדם ולאיש ציבור כמצפן המכוון את דרכו, ולא "כשולחן ארוך", או כ Vade Mecum המורא ומכוון כל צעדי חיו.

האידיאולוגיה, לא מלמדת על העתיד, על התפרצות של מלחמות או משברים כלכליים, והתרחשויות שונים בחיים, שהם במהותם מכלול של חוסר ודאות, שניתן להעריך ולא יותר.

האידיאולוגיה, היא המצפן המלמד את הכוון, והבחנה בין איש ציבור לאופורטוניסט, או דמגוג, הוא אם הוא משתמש במצפן ואם לא, לא.

ידעתי בפנימיותי שמעבר למושגים הבסיסיים של תפיסת עולם כללית, רק ההתבגרות, ההבשלה הנפשית, ההשכלה, ותכונות מולדות, מאפשרים לאדם להעריך את המכלול. אולי להעריך נכונה את שאילות הדור.

אחרי המשבר בעקבות השואה, אסור לאדם לשחק את מכוון הגורל. היא מחקה ביעף את בטחון העם היהודי בגורלו הגלוי ושמה את כל מעינה על הניסיון של הריבונות הממלכתית.

בתפיסה הרלטיביסטית הזאת, התרכזתי לנסח באופן תמציתי את הצעד המרכזי בשנוי אופייה של התנועה, אותה אני דמיינתי, ובצעדים המיידים שהיה צריך לנקוט.

לתנועה היו כבר סניפים בכל הארץ, ובראשם עמדו קבוצות של חברים בעלי יכולת ושעור קומה ראויים. לא באתי להמציא את הגלגל, אלא לנקוט בצעדים שיתאימו אותה למציאות בה חיינו ולאופיו של הנוער שאותו רצינו לגייס.

הדבר הראשון והעיקרי היה להקים שכבה בוגרת, ולהשקיע בה את המאמץ העיקרי. רוב הנוער נמצא בתהליך בלתי מודע של התבוללות, ורק חלק קטן ממנו לומד בבתי ספר יהודי, ולא רבים נמצאים בסביבה יהודית מחנכת, בבית ובסביבה. נצטרך להגיע אליהם על בסיס של רעיון הלאומיות היהודית, משום שמה שהם מרגישים בבית הוא למעשה פולקלור, ורק בבתיים הדתיים מקיימים מנהגים יהודים מקודשים לאורך הדורות.

כמצב הזה, אנו חייבים להתמודד עם בעיות אינטלקטואליות בעיקרן, רק נוער משכיל לומדי אוניברסיטאות או מועמדים לכך מסוגלים לקלוט את משברי הדור ולחנך דור המשך. כאלה ראיתי בימי הפולמוס שלי עם אנשי השומר הצעיר בריו וב"היד פארק", עם אנשי ה A casa do povo.

התרכזתי בעיקר המאמץ, לגייס את השכבה הבוגרת, בכל אמצעים, בכל הדרכים. בפגישות אישיות, בפגישות בבתים, centro hebreu, בשכונות של ריכוזים יהודים.

האוירה הייתה נוחה, הכרתי נערים, גם הייתי מעט מוכר. קבוצת "ברל כצנלסון" (הסבר, מי היו?), הייתה מודל של פעולה, אבל הרשימה גדלה וצמחה. {היו ביניהם; ז'וליו מסטר, דוד פרלוח, אילנה צורן {קורנילדי}, שמואל קריב {קרבצ"בסקי}, רישרד קרמר, מוריס רושנסקי.

תהליך המגביל בכל סניפי התנועה, שנעשה בכוחות מקומיים או בשליחויות מתוך התנועה, הצמיחה את המנהיגות העתידה של התנועה.

השקענו בפרק זמן מרוכז, את לבנו את כישרוננו, וגיבשנו לקראת הכניסה השלישי של התנועה שהתקיים בהכשרה, את ריכוז הסכמאטי, של מבנה התנועה, ויסודות פעולתה.

אפשר לראות בכינוס השלישי, הווייה מכוננת.

"Lapa" - ההורים ומשמעויות

הפרדוקס המהותי לביסוס התנועה על סטודנטים אוניברסיטאיים מצוי בעובדה שעם עלייתם לכיתות הגבוהות הם משעבדים את זמנם וכוחותיהם ללימודיהם לקראת קריירה ולא נשאר להם זמן פנוי לתנועה. שנים מאוחר יותר, בהיותי בארץ למדתי בספרות על התנועות הקלאסיות שהתהוו באירופה, כמו השומר הצעיר של רוסיה הסובייטית, היא פעלה במחתרת בשנים הראשונות של המהפכה הבולשביקית, ובשמה "השומר הצעיר של רוסיה הסובייטית", הקימה בוגריה, קבוצת אנשים בעלת איכות נדירה את הקיבוץ אפיקים, או נצה, המקבילה שלה בארצות הבלטיות, כבר עמדו אז בפני אותו הדילמה. אם אתה מבסס את התנועה על נוער מקרב ה"אינטליגנציה", אתה בונה אותה על קרקע משובחת אבל פרובלמטית בכיתות הגבוהות.

הבנתי את הדילמה והחלטתי להסתכן ולנסות לגייס לתנועה את הכישרוניים, ולתת לגורל את חלקו בהחלטות העתיד.

אינני רוצה לקלקל את הפולקלור שהתפתח סביב האירוע, שנכנסתי בו בדחילו וריחמו, ממש בחרדה עמוקה. הבנתי את הדילמה שאני מעמיד בפי חברים ולא שיחקתי שום משחק רטורי, הסברתי את אשר ראו עיני שכלי עזיבת הלימודים של השכבה המנהיגה, ובלי פעילותם המלאה שצריכה להיות מוקדשת לתנועה היא לא תחזיק מעמד, היא תתפרק או תתנוון. הכרתי אחד-אחד וראיתי בחבורה הזאת את הפוטנציאל שהם יוכיחו בעתיד, הם היו מן המובחרים והמוכשרים שהצלחנו לגייס בזמנו, ואיתם התנועה תקום או טיפול.

לא העליתי על דעתי שבעידן המודרני אפשר לוותר על לימודים אקדמיים, עובדה שכל החברים המוכשרים שרצו ללמוד, למדו, ויש מהם מספר דוקטורים ופרופסורים שאפשר להתברך בהם. את אלה שהחלט שימשיכו ללמוד היו סימן מובהק שאין צורך להוכיח ש"כולם" חייבים להקריב את הקורבן. ההחלטה הזאת לא הייתה טכנית אלא מהותית, היא גילמה את המושג המורכב מנהיגות, אתו התלבטתי זמן רב. מושג שאומר ש"כולנו שווים" מסתיר מורכבות של כוחות נפש, אופי, רצון, אמביציה, אומץ לב במובן הרוחני, כאריזמה, ומרכיבים של האישיות כאשר מתגלים במינוחים נכונים, וכאשר האווירה החברתית יוצרת לגיטימיות. במצב זה הגוף החברתי נהנה מפירות מבורכים.

לא תמיד אפשר לגלות את החניך שיש בו חלק מתכונות אלה, רק איריה מעודדת מאפשרת את גילויין. לא קידשנו את המהלך, לא עשינו קאנוניזציה ממנו, וכאשר השתנו התנאים, ההחלטה שונתה, ללא שבירת כלים.

היא תרמה לתנועה שנים מבורכות, ולכל אלה מן החברים שפרשו מן הלימודים, האוניברסיטאות נפתחו בפניהם, בארץ או בגולה.

היא הייתה הכרעה קולקטיבית בגדולתה. להדליק את הגפרור גרם לי סבל וגם תחושת שליחות.

סיכום קצר על פעילותי בארץ.

התחנתני, הלכתי להכשרה, עליתי והגשמתני. אבל בעיות גורליות עמדו בפנינו: ללכת להכשרה לקיבוץ ותיק נגד רצונה של אסיפת מפלסים; להישאר או לעזוב את מפלסים; שירות בצה"ל לשני הגרעינים הראשונים; לקבל את החלטת הנהגת התנועה הקיבוצית, בראשותו של פינחס לבון ללכת "לעין זיתים" או למרוד בה; להיאבק עם התנועה ללכת לקיבוץ בנגב ולבחור בברור חיל; לעמוד בקשיי התקופה ולתת לקבוץ מאפיינים של "קבוץ תנועתי".

ולהמשיך ולחיות בו במשך שישים השנים העתידות

במהלך כתיבת הפרק נעזרתי מתבונתם, חוכמתם וניסיונם, של חבריי ויקיריי, בעז כץ, אברהם {טיטו} מילגרם, שלומי קוטלר ולאח צמיר. אני חייב להם תודה מקרב לב.